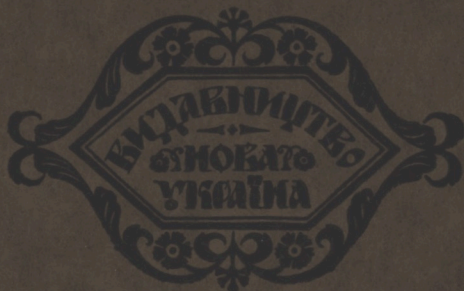

3186101701

Др. ВАСИЛЬ СІМОВИЧ

НА ТЕМИ МОВИ

ПРАГА—БЕРЛІН, 1924
ВИДАВНИЦТВО „НОВА УКРАЇНА“

Др. ВАСИЛЬ СІМОВИЧ

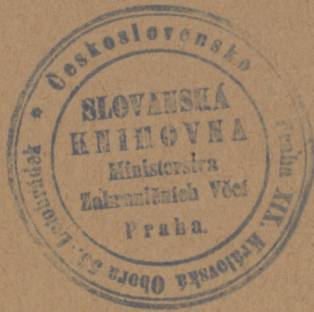
50429

НА ТЕМИ МОВИ

ПРАГА—БЕРЛІН, 1924
ВИДАВНИЦТВО „НОВА УКРАЇНА“

U 1502

SLOVANSKÁ KNIHOVNA

3186101701

Друковано в друкарні К. І. РЕДЕРА, тов. з обм. порукою в ЛЯЙПЦІУ

На цю тему в нас писали, і все ще пишуть. Пишуть багато, та ще більше говорять. Говорять усі, і скрізь, а пишуть по журналах*), у газетах, видають окремими книжечками**). Говорять і пишуть, а проте раз-у-раз доводиться до неї завертатись — паки й паки, мовляв Модест Пилипович Левицький.

Здебільшого, пишуть і говорять про дві справи: про лексичний матеріал і правопис, деколи зачеплять і за фразеологію. Й я хочу говорити у своїй статті про ці справи. Тільки ж я підходжу до них трохи инакше — не спеціалізувати мені хочеться поодинокі явища, а провести якусь загальну лінію, де ці явища виходять ілюстраціями мною сказаного. І все, що я тут кажу, зосереджується тільки коло двох пунктів: а) коло „москвофільства“ наших авторів [не жахайтеся слова, шановний читачу!] у сфері — мови й б) коло свовірного консерватизму нашої громади в поглядах на все нове, що в нас твориться на тому полі.

Під „москвофільством“ у сфері мови я розумію ось що: приймати те, що від чужих народів попадає до скарбу нашої мови, не від них безпосередно, а просіяним крізь московське сито [це проявляється й у правописі чужих слів, і в відміні, й у роді, який прикладаємо до чужих слів і т. д.]; ігноруючи закони української граматики, заводити в нашу мову московські форми; оминаючи свої власні фрази, брати московські; дослівно перекладати [а то й не перекладеними лишати] слова й вислови з московської мови, не додивляючись до того, чи вони відповідають духові нашої мови, чи ні й т. д.

*) Див. Вол. Гнатюк: „Літ. Наук. Вісн.“ 1922.: кн. II. (ст. 173), VIII. (ст. 164), 1923.: кн. II. (ст. 178), кн. III. (ст. 273), VI. (ст. 175), X. (ст. 176); Модест Левицький: „Воля“ 1920: IV, зш.: 3—5, ст. 111, 176, 225.

**) Б. Чикаленко: „Про укр. літер. мову“, Перемишль, 1920.; О. Курило: „Уваги до сучасної української літературної мови“, Київ, 1920.; Д. Николишин: „Недостачі укр. письменницької мови“, Коломия, 1923.

Консерватизм наших авторів проявляється в тому, що вони, звикши й до неорганічно нераз утвореного слова, форми, фрази, опираються не тільки витвореним у душі нашої мови новотворам, але й народнім словам, чи фонетичним явищам, що, з якоїсь та причини, не здобули собі права громадянства в письменницькій мові.

Прикладів для одного і другого постачила [й постачає] мені практика — редактора. Наводжу їх, не називаючи ні заголовків статтів, ні імен авторів. Тільки тоді фігурує в мене авторове ім'я, як праця була вже друквана — під чієюсь іншою, не мою, редакцією. Щоб не тратити з ока цих двох, намічених мною, ліній, я вмисне не вичерпую всієї теми. Говорю тільки про найважливіші річі, про т. зв. „пекучі“ справи, як у нас кажуть публіцисти.

I.

Панування Росії на Україні, панування її з московською мовою у школі, в церкві й публичних установах, панування, що встигло закріпитись у нас за XVIII. ст., відрізало Україну від заходу Європи. Все чуже приходило до нас не безпосередно з заходу, а перецідженим крізь московський друшляк. Головно, все, що відноситься до чужих слів, назв, фраз. Москаль, перебіраючи чужі слова, такі, як: німецьке *Lager*; латинські: *collega*, *progressus*, грецькі: *γρηγόσιον*, *γίγας* і т. д., переписував їх так, як чув, згідно з законами своєї фонетики, московськими буквами й відповідно до того вимовляв їх.*) Українець, діставши ці слова не безпосередно з їхнього джерела, або через західноєвропейських учителів [здебільшого, Німців], а написаними по-московському, списував їх, буква за буквою, так, як ті слова писали по-московському, і приладнював їх до своєї мови. Бачучи, н. пр., що кожне московське *g* (*g*) відповідає укр. *g* (*h*), він не задумувався над тим, чи слово має в чужій мові *h*, чи *g*, і скрізь вимовляв *h*; таксамо — московському *u* (*i*) відповідає скрізь укр. *u* — ото він і вимовляв та писав у чужому слові скрізь *u*. Все це відносилось не тільки до чужих слів, але й до імен власних, і, таким чином, у нас

*) Я не торкаюсь тут історичного процесу, як чужі слова й назви, колись, ішли від нас до Московщини, там прийнялися й опісля знову до нас верталися, вже в московським одягу. Я маю на увазі нові часи й сучасний стан.

повстала така вимова, як: laher, coleha [з твердим e], prohres, hymnazija, hyhant, hanhrena, hjulotyna ... Harborh [Гарборг], Stryndberh [Стриндберг], Hanymed [Ганимед]*), Harybaldi [Гарибальді], і т. д., вимова, яка цілком затирала справжню назву чужого письменника, чи діяча, чи божка. На тому полі в нас донедавна панував великий хаос. Хоч автори граматики, — ідучи за законами, що їх виробили собі наші письменники в XVII в., стикаючись безпосередно з заходом Європи — подавали [Стоцький, Тимченко] правила транскрипції чужих слів, — та тих правил ніхто не придержувався.

Нарешті, 1921. р. появились „Найголовніші правила українського правопису“ Української Академії Наук. Хоч книжечка вийшла невеличка, дуже неповна**), роблена, видно, нашвидку***), з lapsus-ами та недоглядами, яких не повинно бути в академічному виданні, але ж усе-таки відділ чужих слів, у головній основі, подає закони транскрипції тих слів згідно з історією й сучасним станом української мови.†)

Але ж, видно, в українських авторів так виразно стоїть перед очима московська одежа чужих слів, що й самі академіки ††) не придержуються

*) Останні приклади з книжки Єфремова: „М. Коцюбинський“, Київ, 1922. Ще більше прикладів на це дає Ч. П. журналу „Червоний Шлях“ у перекладі статті Нехо про данську літературу. Автори подані там у такій транскрипції, що знайомий із данським письменством читач не пізнає, що це за такі автори.

**) н. пр., у чужих словах [імениках] подано, коли передавати чуже і нашим *и* [після *t, d, c, z, sh, j, c, p*], але ж не сказано нічого про прикметники, утворені з тих імеників; тим то наші автори далі пишуть: *техничний* [хоч Академія каже писати: *техніка*], *педагогичний* [хоч — *педагогіка*], *біографичний* [хоч — *біографія*] й т. д.

***) Тільки таким lapsus-ом можна собі пояснити, що ім. *сонце* попав між прикладами імеників чол. роду [I, 16, себто, I част. §16], наростки *-ство, -ський* названі закінченнями [I, 22, 30], що займеник *ся* названо часточкою [I, 26] ...

†) В чужих словах після *t, c* каже писати *и*, а після *t+c*, себто, після *ц*, вже треба б писати *і*, та ще й унаочнює цей закон прикладом: *прінціп*, де б і після *p* бути *и*, не — *і* [див. II, 10].

††) У книжечці академіка С. Єфремова, виданій 1922. р., отже рік після появи „Найголовніших правил“, читаємо: *примитивний* [15], *мизерії* [42], *мизерний* [21] хоч — *кумір* [10], *механізму* [6], *організм* [30], хоч *організації* [15], *циклу* [22], хоч Академія каже писати після *m, n, ц* — *і*, читаємо: *розв'язати* [34], хоч треба б без апострофа [I, 4], в чужих прізвищах не пишеться *ʹ*, хоч цього вимагають „Н. пр.“. Таксамо

правил Академії, не кажучи вже про урядові видання радянської України, що її офіційальні кола затверджували до друку книжечку Академії*).

Та бо й, розглядаючи ближче самі „Найголовніші правила“, мимоволі заражуєшся грішною думкою, що й Академія не вільна від того гріха — величезного впливу законів московської мови**). Я не думаю спинятися подрібно на всіх ознаках цього впливу. Не згадуватиму справи з апострофом, уважаючи вживання його переходовим, до того часу, як у нас письменні люде не матимуть у вусі московської вимови губних шелестівок перед йотованими голосівками [*пять* і *п'ять*, себто: *п'ять* і *пйять*]. Таксамо не торкатимусь — уживання апострофа у сприросткованих словах [I, 4] перед йотованими [н. пр., *над'їхати*, *з'явитися* й. т. д.], тоді, як

в багатьох місцях одбігає від „Найг. прав.“ Г. Голоскевич у четвертому виданні свого „Українського правописного словничка“, що вийшов 1922 р. заходом „Державного Видавництва“ в Києві. Він подає, між инчим, правило, щоб скрізь [в імен. і прикм.] чужий наросток *-ik*, *-ika* писати в нас *-ик*, *-ика* [-ismus—ні!], див. ст. 210. [Академія ж — раз *-ік*, то знов *-ик*, і це так, по мойому, слід!], а далі каже писати: *архив*, *архидиякон* [ст. 7], *діагностика*, *діалект*... [ст. 37], *митрополит*, *єпископ* [ст. 40, по-мойому так і треба б писати, але тоді й — *євангелист*, не — *свангеліст*, Гол. ст. 39], тоді як „Найг. правила“ приписують: *архив* [II, 10 — так і треба б], *діягностика* [II, 8 — теж правильно], *митрополит*, *єпископ* [II, 19] і т. д. Тримається скрізь „Найг. прав.“ тільки проф. О. Синявський у своїй книжці: „Порадник укр. мови“, Берлін, 1922, та у граматичі, виданій 1923 р. Держ. Вид. Укр. по-московсь. та апробованій „Методкомом Главпрофобра НКН У.С.С.Р.“ [„Украинский язык“, пособие для практического изучения укр. языка...], дарма що у критиці „Найгол. правил“, поміщеній у IV. ч. „Шляхів мистецтва“, вважає їх тільки за проєкт і вказує, що треба б змінити.

*) н. пр., газета „*Вісник*“ пише у своїй назві на кінці *-и* не — *-і*, дарма, що Академія каже в називн. мн. скрізь у шелестівковій одміні жіноч. роду — писати *-і*. На мою думку, це не правдиво, як і не можна прийняти писання *-и* в тій же відміні в родов. одн. після шипучих (Січи, печі) та зубних (тіни, відповіді); на мій погляд, *-и* треба б писати тільки в тих імеників, — званих Академією з-польська „речівниками“, термін проф. Тимченка — що кінчається двома шелестівками — і це *-и* лишати там скрізь, отже й у називн. множ.; Г. Голоскевич теж каже в родов. одн. шелест. жіноч. відм. на шипучу й одну шелест. писату *-і*, не *-и*: сповіді, ночі і т. д. [ст. 196].

**) Ще більше доходило до такої думки після прочитання „Звідолення Академії за 1921 р.“, де, крім передмови, написаної дуже гарною народньою мовою, аж рябіє від московських фраз, московських слів і т. д.

перед твердими голосівками [зокрема й т. д.] апострофа не треба ставити, дарма що в вимові ми тут таксамо приросток одділюємо, як і там*). Помину транскрипцію нім. *ü* і франц. *u* на московський спосіб буквою *ю*, хоч така транскрипція противиться основним законам про природу наших шепелівок, головно, губних**). Залишу на боці переписування нім. *ei* нашим *ей*, як це роблять Москалі***). Я спинюсь тільки на тому, як вирішують „Найголовніші правила“ справу з передаванням чужоземного *g* (*r*) в нашій мові. Закон, що його подають „Правила“, половинистий

*) Це явний вплив московщини, де є такий самий закон; та деякі письменники ставлять апостроф і перед твердою голосівкою.

**) Московські написання: Мюнхен, Гюго, Жюст — відповідають приблизно цим назвам у німецькій, чи французькій мові. В нашій мові не з найомий із московською вимовою тих шепелівок перед *ю* (вони можуть вимовитися там м'якко) Українець не зможе вимовити: Мьунхен, Гьуго, Жьуст, а все вимовить: Мйунхен, Гйуго, Жйуст, а така вимова зовсім не відповідає ні німецькій, ні французькій вимові цих слів. Ще гірше виходить зі словами, де шеп. м'ягчаться перед *ю*. Німецьке *Lüge* чується зовсім як „Luge“ [так вимовляють Українці, за Москалями, назву драми Винниченка в німецькому перекладі] — а це ж не тільки що неправдива вимова, але ж до того і граматична помилка в німецькій мові. Після „н“, „с“, „з“, і в Москалів, що не вміють вимовити перед *ю* зубних твердими — така вимова нім. *ü* просто смішна. Смішною вона виходить і в нас. Найближчий звук до нім. *ü* і франц. *u* — є наше *i*. А проте Українці так ізжилися з тою московською сугою в таких випадках, що вперто пишуть і вимовляють — *ю* [хоч, правда, на нім. „Hülse“ кажуть „гільза“, — але ж бо... Москалі в цьому слові передають нім. „ü“ — звуком „і“ [гільза = гільза], як і пишуть „Ибервег“ [Überweg], не — „Юбервег“!]. „Я готова буду заплакати, якщо Ви мені Жюст переміните на Жіст“, — пише до мене одна письменниця, подаючи до редакції переклад „Дантона“ Р. Ролляна. Що ж ви його зробите? А вже до потворности доходить чип. Йогансен, чи п. О. Нитка, редактор „Космоса“, переписуючи прізвище німецького письменника Mühsam-а [Мізам] — Мюгзам [див. Ерих Мюгзам: „Юда“, робітнича драма на п'ять дій, переклад М. Йогансена, за редакцією О. Нитки „Космос“, 1922.]!

***) Власне, окремого закона про це в „Найголовніщих правилах“ немає, але ж воно так виходить із написання німецького прізвища *Gutheiß* [Gutheil], замість — *Gutgail*. Виходить, що нам треба німецькі прізвища, де є нім. *ei* (= ай) — „московщити“, казати: Гейне, Ейзенштейн [Айзенштайн] і т. д. Цікаво, що таке *ei* стрічається в нас у новолатинському слові: *neutralis, neutralitas* (із *ne + uter, neuter* — ніодин із двох), яке Москалі перебрали від Німців із їхньою німецькою вимовою [близькою до — нойтраль], приладнали до кожного нім. *oi*, яке в них вимовляється *ей*, і утворили слово: нейтральный. Українці... за Москалями теж кажуть — нейтральный, замість — *неутральний*, як воно й вимовляється по-латині (*neuter* = неутер).

і носить на собі московські сліди. Цей звук Академія каже передавати в чужоземних словах нашим *g* [II, 2], отже писати: *gigiena* [гігієна], *gegemonia* [геґемонія] — не відріжняючи *g* (*h*) від *t* (*g*). Каже, міркую, тільки того, що в московській мові в таких словах ув обидвох випадках є тільки один знак, і Москалі, і там, і тут, вимовляють: гігієна, геґемонія, вимовляють так, бо не мають у своїй мові *g* [в хемії їм доводиться називати цей звук з-французька: *ash* — а за Москалями й наші люде кожне лат. *H*, отже звук *g*, який є в нашій мові, називають: аш!)*]. Тим то в них Гегель є — Гегель, Гайне — Гейне, грецькі слова: *ἕμνος*, *ἥρωες* — гімн, герой**) і т. д. Але ж, коли в нас є один і другий звук, то чому нам не робити тут різниці?***) Чому не підійти ближче до оригіналу? Чому вводити плу-

*) Москалі, а зі Слав'ян іще Серби та Болгари, радять собі ще й так, що чуже *h* переписують деколи й буквою *x*, пишуть, н. пр., Сахара [Sahara], Хейнан [Heinan], Хоанхе [Goango], Хорти (Horty) й т. д. І що ж? Такі самі написання ви стрінете загально і в нас. Усі чомусь африканську пустиню звать Сахарою, хоч вона зветься Сагара, Мадяра Горті зве „Червоний Шлях“ — Хорті [II 144], німецька *HochstraÙe* зветься у „Чмелику“, в відомій повісті для юнацтва В. Королева-Старого — Хохштрассе, замість: Гохштрассе й т. д.

**) Таку вимову й такі написання ви подиблете часто і в нас [пишуть це, думаючи, що це чисто московські слова, отже, треба їх і передати чисто московською вимовою!], пор. „гімн“ у *Ефр. ор. cit.* 154, та ще зустрінете: герб (герб), гелдель [гиндель із нім. *Handel*], Гільда, Фаренгейт, Тангейзер [приклади зі згаданої вище книжки для юнацтва]: . .

***) Дехто в нас покликується на традицію, що, мовляв, колись у кївській Академії так переписували чужі слова, але це — невірно. „Г“ на місці чужого *g* находимо — так, як і тепер треба — тільки у словах, узятих із церковних книг, таких, що в них уже здавна вимовлялося *h*; для нових слів уживали значка *кg* [як іще Куліш уживав] або *г* [досить переглянути друковані твори Галатовського, чи словар Памва Беринди]. Коли ж кажуть, що так ми навчилися вимовляти через школу [бо ж один був знак, який ми по-своєму читали, читали з-давен-давна як *h*] — так це знов оце, власне, московське сито, про яке ми й говоримо. Коли ж кажуть, що Українцєві важко вимовити *g*, то воно правда, але ж куди важче вимовити Українцєві знад Дніпра *ß* — а отже Академія не дозволяє нам замінювати цього, чужого для нас, звука українським *л*, чи *хв*, чи *в*, чи *як*, а каже виривно писати: форма, Франція [Гулак писав же ще — химерні Пранці!], філософ [а Котляревський звав його — *хвилосопом!*] і т. д. Як вульгарно чується слово: *хвалт*, *охвицер* і т. д., то таксамо вульгарно звучить і *гімназія*, *гігант* і т. д. Що Українцєві важче вимовити *z*, ніж *g*, то це правда, але ж усе ж таки він постійно скрізь вимовляє: *трунт*, *тринджоли*, *тетати* й т. д. [проф. Синяв-

танину в чужі слова, в такі, де є один і другий звук? Академія бачить це й каже „у чужих прізвизах*) точно одріжнвати g од h [II, 2]“. Але це також од плутанини нас на увільняє, ще більше — плутанину згущує. Річ у тому, що ці дві справи нераз дуже важко відокремити одну від одної, бо ж багато чужих слів [головно назв] поутворювалося від прізвиза, і, навпаки, багато власних імен повстало із звичайних собі слів. Так, н. пр., за правилами Академії, треба б писати: *Атрікола*, але — *агрикультура*, *Порфіротенет*, *Антитона*, але — *генеза*, *Гальвані*, але — *гальванізація*, *Агатон*, але — *агатологія*, *Гітант*, але — *гігант*, *Малата* (місто), але — *малага* (вино) й т. д. Усунути цю плутанину може тільки такий правописний закон, який казав би скрізь там у нас писати g, де чується в чужій мові h, писати t там, де чути g [вийнятки, розуміється, в тих словах, що давно до нас прийшли з церковними книжками], x там, де чути ch. Це ж можна буде в нас тільки тоді перевести, як ми покинемо вже раз заглядати в Європу крізь московські окуляри**).

* * *

ський вилічує у своїому „Пораднику української мови“ 19 слів, стор. 32, які треба б нам зачувати на-пам'ять, щоб у них писати t, хоч усі ми так і вимовляємо їх із t). значить, такий звук у нас є, а як є, то й ним треба передавати чужі слова там, де той звук чується. Воно й Чехам теж нелегко вимовляти g, й вони мають так, як і ми, у своїх корінних словах h там, де інші слав'янські народи мають g [до цієї громади, крім нас і Чехів, належать іще Білоруси], а отже в чужих словах не заводять вони такої плутанини, як ми оце заводимо, — заводимо тільки тому, що перед нашими очима все стоять — Москалі з одним значком на h і g. Ми тут так ізвикли до московщини, що, переписуючи свої прізвиза латинкою, пишемо з-московська g, замість h, бо Москалі пишуть так наші прізвиза зі своїм g: *Galagan* (Halahan), *Lugowenko* (Luhowenko), *Gorbanj* (Horbań), *Garmaschow* (Harmaschiw), *Gorbenko* (Horbenko), *Granowski* (Hranowskij), *Ugrinskij* (Uhrynskiuj), *Galın* (Halyn), *Grinko* (Hryńko—у книжці Астермана), а то й — „*Ukrajinska Gromada*“, *Galič* (Hromada, Halič у чеськ. розумінні: Галичина) і т. д. Ці всі прізвиза й назви виписано з газет, книжок або документів . .

*) Слово „прізвиза“ сказане тут, я думаю, в ширшому розумінні, замість: „імена власні“, бо ж, як видно з написань: *Вюртенберг* [I, 4], *Гарона* [II, 5], треба t задержувати в усіх назвах [власних іменах], де в чужій мові чується g. Г у слові *Пітагор* [II, 4] я вважаю за коректурну помилку.

**) На цьому ми й кінчимо свої уваги про правопис чужих слів на московський штиб. Варто було б іще докладніше поговорити про „л“ у чужих словах. Академія каже писати твердо, з вийнятком деяких наших уже тепер [колись чужих] слів, що

Вплив законів московської граматики видно в наших авторів і на відміні чужих слів. Я маю тут на думці власні йменики на *-o*. Закінчення *-o* в імеників для московської мови — неорганічне, таксамо, як закінчення *-e*, або *-i* [Heine, Garibaldi], тим то Москалі лишають їх невідмінними; не відмінюють вони й українських прізвищ на *-o*, бо це закінчення для їхнього вуха чуже. Воно річ зрозуміла для московської мови, але ж зовсім таки незрозуміла для української, що знає йменики на *-o*, має власні ймення на *-o* й одмінює їх [*тато, Дніпро, Винниченко*]. Та, йдучи наосліп за законами московської граматики, українські автори дуже часто не тільки не відмінюють чужих імеників на *-o* [пор. управи Мілану та Ліворно, повернувся з Чікаго, книга Отто — Черв. Шлях II, романи Ахо—Єфр. 78], але часто й українських [пор. Червоний Шлях ч. I. за редакцією Г. Ф. Гринько, посмертна виставка картин Олександра Мурашко Ч. Ш. ч. II, ст. 267. й т. д.]. А, тим часом, коли ми відмінюємо всі чужі власні ймена відповідно до їх закінчень, що є в нашій мові, як відмінюємо — Цезар [як — лобур], Брентань [як — ткань], Марсей [як — край] і т. д., то так треба й одмінити: Брентано [Брентана, Брентанові, Брентаном... як: Данило], Рікардо [Рікарда, Рікардові...], Чікаго [Чікага...], Мехіко [не — Мексика, як у нас пишуть під московським впливом] і т. д.*).

саме промовляють за те, щоб зазначувати м'якість „л“ у чужих словах [II, 3]. Є деякий резон писати тверді голосівки після „л“ у чужих словах [існування в деяких околицях України середнього „л“ (λ), брак окремого значка на м'яке „о“] — але ж більше аргументів промовляє за те, щоб „л“ м'ягчити [м'яжке „л“ укр. ближче до середнього західноєвр., ніж тверде]. Звичайно, що в нас дуже багато й чути не хоче про м'яжке „л“, та на це знов таки вплинув — московський правопис, де перед деякими [не всіма, а як у нас приписує Академія] голосівками пишеться в чужих словах тверде „л“ [перед „e“ вимовляється м'яке „л“, а таксамо, як „л“ стоїть у визвуку (im Auslaut) складу]. В нас інтелігенція так і говорить [під московським впливом]: *телефон, телеграф* [а то й: телефон, а в народі почуєте й: тіліхвон...]

*) Щодо чужих імеників на *-e*, *-i*, то їх, я думаю, краще не відмінити [Галичани, під польським впливом — Чехи теж мають такий закон — переводять такі йменики до прикметникової відміни й пишуть Гайного, Гетому, Манціного...], хоч Шевченко й пише в „Іржавці“: *старого Данта* [знах. відм.] — колись у Московщині казали й писали: *Дант*, і звідсіля появилася і в Шевченка така форма. Іменики на *-i*, зближуються до імен із церковнослов'янським наростком *-ий*, *i*, може, з часом ви-

Таксамо московському впливові треба приписати, що в нас не відмінюють деяких імен власних [прізвищ] на *а, я*, н. пр., *Золя, Верга*. Я, власне, не розумію, чому відмінюють у нас прізвище *Петрарка*, а не відмінюють тих других*) [н. пр., у С. Єфремова „М. Коцюбинський“ читаємо: виключивши Золя, Верга, стор. 71, зараховує Ібсена, Золя, Толстого*]]. Що за привілей для чужих імеників на шелестівку, що вони відмінюються, а йменники на *а, я* лишаються невідмінними? Немає в нас імен на *а, я*, немає таких прізвищ [*Кордуба, Чорнодоля*]?

Чим тут затирається пень, коли ми скажемо романи Золі, чи новелі Вергі? І нічим инчим тут собі пояснити того явища не можна, як тільки тим, що в московській мові такі прізвища лишаються невідмінними! І далі — чому б нам не відмінити чужих прізвищ на двозвук [ау, еу — у нас писати треба: ав, ев], таких, як Ляндав [Landau], Нордав [Nordau]?**)

Сюди ж треба віднести знеохоту українських авторів, що, за московським впливом ідучи, лишають невідмінними чужі йменники [в нас вони середнього роду], такі, як: *пальто, авто, бюро, кіно, бароко, рококо, темно, фортеп'яно* й т. д., вважаючи їх відміну вульгарною [відмінюють, мовляв, тільки куховарки!]. Не знаю. Як одмінити йменники: *темп, фортеп'ян* [московська, чи польська перерібка оригінальних слів] — то це не вульгарно, коли ж одмінити їх у тій формі, в якій вони дійшли до нас із оригіналу — то це вже вульгарність! І що воно таке в мові вульгарність, а що невульгарність? Тут рішає одне — чи відміна таких слів для нашої

твориться свій закон, щоб їх так і одмінити, як іменники на *-ій* [Мартіні, Мартінія, Мартінієві . . .]; та поки-що краще їх не відмінити.

*) Я думаю, що колись, як у нас загине чуття, що прізвище *Толстой* — прикметник [а тепер це чуття в нас іще є, бо ж ми вчилися у моск. школі], дарма що це іменник чужий, із чужим для нас прикметниковим закінченням, то ми, може, теж його инакше відмінитимемо, може, так, як усі йменники на *-й*, як це роблять Поляки вже тепер. Тоді, колись, у тому не буде нічого смішного, дарма що тепер нам видається смішним, як дехто з Галичан, не знаючи моск. мови, скаже: *я читаю Толстою* . . .

**) Так цілком вірно каже передавати чужий двозвук аи Академія Наук [II, 14]. Тільки ж я б уже не заводив у передголосівками [*Ауе, Шопенгауер*], а послідовно далі йшов би за законами нашої мови й писав би: *Ав'е, Шопенгав'ер* . . . головно, тоді, як приймається апостроф. А проте в „Червоному Шляху“ пишуть: *смерть Нордау* [II, 216], хоч і Ландав, але є: Ландав'а (II, 453) . . .

мови органічна, чи ні, чи затирається відміною пень чужого слова так, що воно перестає бути для нас зрозуміле, чи ні — або... чи відмінюють це слово Москалі, чи ні?*)

* * *

Те саме відчувається в формах перетвору деяких чужих слів. На російську мову вплинула тут французька мова, що давні грецькі й латинські закінчення [н. пр., на -is, -is...] поперетворовала на німе е [н. пр., classe...]. Таким чином повстали російські форми таких слів, як, н. пр., *классь*, *прогнозь*, *діагнозь*, *синтезь*, *анализь*, *методь*, *анекдоть* і т. д. Побіч того, московська мова полишила багато таких слів у їх первісному [грецькому] вигляді: *базись*, *тезись*, *оазись*, *кризись*, *синтаксись*, *генезись*, *елипсись* і т. д. — і одні, і другі йменики, тому що кінчається в такій формі твердою шелестівою — є там чоловічого роду, дарма що в латинській і грецькій мові вони жіночого роду. Українська мова здавна, під безпосереднім впливом заходу, приймала ці слова в жіночому роді, замінюючи грецькі й латинські закінчення (-is, -is, -is) — українським закінченням жіночих імеників — -а. Таким робом повстали наші форми цих чужих імеників: *кляса*, *прогноза*, *діягноза*, *синтеза*, *аналіза*, *метода*, *анекдота* ... *база*, *теза*, *оаза*, *криза*, *синтакса*, *генеза*, *елипса* й т. д. І аналогічно до таких імеників усі інші — в німецькій (жіночий рід), а не французькій [чоловічий рід через посередництво московської мови] одежі: *адреса*, *візита*, *комода*, *парада*, *фльота*, *чоколяда* ..., а за ними такі, як: *бензина*, *вазеліна*, *куверта*, *нафталіна*, *нікотина***).

А тепер доволі кинути на якийнебудь рукопис — чи багато ви найдете прикладів на те, щоб автори зберігали закон переробу таких чужих слів не на московській лад?

Те ж саме відноситься до латинських імеників на -um, які в нас чогось, під московським впливом, уживають у чоловічому, а не — в середньому

*) Народ скрізь одміняє, н. пр., слово *пальто*. Відмінюють такі йменики і краші письменники: Нечуй Левицький [відміняє навіть слово: *шосе*, див. його оповідання „В Карпатах“], Коцюбинський [пор. Листи до В. Гнатюка, стор. 131, у своїм бюро], Винниченко [пальто], Тобілевич [див. „Суєта“: Дарина вертає з *пальтом*], не кажучи про галицьких.

**) див. мою грам., стор. 223.

роді, в роді їх оригіналу, як це буває в усіх інших мовах, де ніхто не відчуває потреби їх „очоловічувати“. На мою думку, і в нас треба б лишати рід оригіналу, треба казати: *довге меморандум, кожне індивідуум, потрібне мінімум чи максимум, римське форум, погане фатум, розумне критеріум, довге кольоквіум, високе подіум**) — а не, за московським зразком, робити їх іменниками чоловічого роду*).

В цю ж саму категорію треба укласти такі, чисто на московський спосіб поперетворювані [знов таки на французький лад], хоч і жіночі, йменники: *роль, ноль, паралель*, і чоловічий іменник: *контроль*, які в нас повинні теж мати закінчення м'яких іменників жіночого роду [з тої ж самої причини, що й попередні йменники], отже: *роля, нуля, паралеля, контроля***).

* * *

Неорганічними для нашої мови, чисто московськими, творами є сполука головних числівників: *два, три, чотири* з інчим ім'ям [іменником, прикметником] у формі родовика, як ось: *двохтижневик, трьохсвятитель*,

*) Щодо відміни тих іменників, то у множині можна теж, на зразок інших слов'янських мов, лишати старе латинське закінчення *-а* [пор. Франко: „*То небезпечні індивідуа*“ — Перехресні стежки]: *індивідуа, індивідуів, індивідуам. . .* усе ж це зручніше й легше, ніж з-московська: *індивідууми, індивідуумів, індивідуумам. . .* Та поволеньки приймаються і скорочені форми тих іменників, пор. *індивід* і т. д.

**) І йменник *парасоль*, що дістався до нас через польську мову, повинен сюди належати. В тих околицях, де живе в народі [не в інтелігенції] це слово, воно й має форму: *парасоля*, не — *парасоль*. До жіночої м'якої відміни ці слова більш підходять у нас іще й тому, що в нас оддавна, і в рідних наших словах, добачається нахил до переходу з шестестівкової відміни до м'якої, пор. *миша* [колись, і ще й досі на заході України — *миш*], *воша* [таксамо], *церква* [колись — *церков*, і ще й досі декуди так кажуть], *морква*, *мисля* [мисль — дуже книжне й архаїчне; н. пр., Нечуй-Левицький постійно вживає цього слова в формі на *-я*, а не на *-ь*, пор. „Хмари“ — і таксамо в народних піснях, пор. Словник Грінченка, II, 428]. Цікава з цього боку форма: *боля*, утворена з московського жіночого йменника „*боль*“ [наш іменник „*біль*“ чол. роду в Мирного, пор.: *Якась боля й утома на його очах* [Лихі люде] (Гуцули кажуть „*бола*“ на тяжку, обложну недугу).

чотирьохкутник*). В нашій мові обов'язує тут загальний закон про зложені слова, і то при „два“ й „чотири“ сполучний звук -о [двозначний, двомісячна дитина, отже — двотизисневик, чотирукутник], при „три“ — ніякого сполучного звука немає, як у всіх зложених словах, де перша частина зложення кінчається на -и, пор. межигірря, межиусобиця [отже: тризуб, трискладовий, трикутник...**]).

* * *

Нас завело б за далеко, коли б ми докладно хотіли розібрати всі москалізми в відміні, коли б хотіли спинятися, н. пр., на вживанні давальн. одн. чол. род. на -у***); на униканні, за московською граматикою, форм кличного відмінка; на московських формах орудника в відміні числівників головних на -ю [пор. двацятю тисячами (Хлібороб. Україна VII/VIII, ст. 224), п'ятю п'ять, десятию три і т. д.], то знов на звичці, на московський лад, одмінити обидві частини зложеного числівника, замість останньої [семидесяти, зам. сімдесятьох], а то й не відмінити; на московському зразку ступінювання прикметників [здобуття більш сильних (= сильніщих) позицій, ужито самих рішучих (= як-найрішучіших) заходів, селянство стає самою численною й самою сильною підпорою...]; на вживанні родового відм. при другому ступні прикметників; на вживанні один замість сам і т. д. — Від таких варваризмів аж кишить у статтях українських авторів, але ж займатись ними тут — виходило б поза рямці статті, та, зрештою, про все це можна прочитати на відповідних місцях у кожній українській граматиці, от хоч би в популярному підруч-

*) Такі формації трапляються з народніх письменників, н. пр., у Ганни Барвінок, бувають вони й на Лівобережжі, але ж це, нічого й казати, московські твори, так, як *двуисон* [у Мирного], *двуличний* [в Шевченка], при чому в останньому випадку можливий і польський вплив.

**) див. проф. Снявський: „Порадник української мови, стор. 17—18.

***) З другого боку, треба зазначити, що в нас занадто часто заступають у чоловічому роді форму місцевого формою давальника на -ові [в такому випадкові, н. пр.]; таке заступство в народній мові має, здебільшого, фонетичне значіння й односиться більше до прикметника [займен., числ.], ніж до йменика. Та й так це буває, здебільша, з іменами осіб, деколи звірят, а щодо імен річей — то вже зовсім рідко.

нику Модеста Левицького, що вийшов оце недавно заходом Українського Видавництва в Катеринославі*), не кажучи вже про більші граматики.

Та зате, на закінчення цього розділу, я хотів би ще посвятити кілька слів деяким дієслівним формам, бо тут теж у нас аж рябіє від „москвофілства“. Я хотів би звернути увагу на цілком неприродне для нашої мови скорочування відносних речень формами дієприкметників діяльного стану й доторкнутись уживання страждального стану [страдательного залога], головню, в неособовій його формі.

Виписувати тут давно відомі істини, що в українській мові загинули форми дієприкметників діяльного стану [-чий, -ча, -че — -ший, -ша, -ше], і що останки їх ми відчуваємо як прикметники [сліпучий, робучий, блискучий, померший] — тут не місце. Таксамо завело б за далеко, коли б хотіти вказувати на те, яких способів уживає наша мова, щоб заступити ті форми, коли виринає потреба висловити речення коротче**). Тут я тільки коротко завважу, що ніяким чином не можна сказати [чи написати], н. пр., так: будемо підтримувати усіма *маючимися* в наших руках засобами [Хліб. Укр. VII/VIII, ст. 230], або—техніка з *розмовляючими* фільмами, або—силою незгодин, *ділаючих* передовсім з вні, або—виходу з становища, *вимагаючого* реальної здатности до влади й т. д., а можна сказати тільки так: засобами, що є в наших руках [про „мається“ див. ст. 26]; фільмами, сполученими з розмовами, або фільмами, що розмовляють; незгодин, що виявляють силу зокола або просто незгодин ізокола; становища, що вимагає. . .

Скорочувати відносні речення дієприкметниками, дарма що це нераз дуже вигідно — не треба й не можна. Для скорочування висловів треба вживати прикметників із наростками, що підходять своїм значінням до колишніх дієприкметників***).

*) Модест Левицький: „Українська граMATика“, видання третє, стор. 64, 83, і т. д.

***) див. про це в моїй грам. ст. 256, О. Синявський — Порадник, ст. 93. Сюди належить препоганий москалізм [узятий із німецької фразеології]: „*слідуючий*“ при вичислюванні: *зробив із слідуючих причин, на це склалося слідуюче, він сказав слідуюче, коли взяти на увагу слідуюче* й т. д., замість: *із ось яких причин, з таких причин, склалося ось що, таке, сказав ось що* й т. д.

***) Оце такі наростки: -альний [порівняльний, огривальний. . .], -лий [заступає дієприкм. мин. часу, н. пр., *вирослий, запустілий, спітнілий, умерлий, утонувий*. . . отже

Таксамо загинула в нас форма дісприкметника теперішнього часу страждального стану на *-мий* [лишилися останки у значінні прикметниковому), й у нас ніяк не можна сказати, н. пр., частина історії, *називаємої* руїна, а — історії, що її звемо, званої...*)

Щодо страждального стану [passivum, страдательный залог], то його наша мова взагалі не любить і, де може, заступає його діяльним. Тим то неорганічними виходять для українського вуха такі речення: сільськими господарями лишки продавалися місту [сільські господарі продавали...], союзом звернута була увага [союз звернув увагу...] й т. д. Коли ж треба що висловити формою страждального стану, то наша мова любить тоді ставити присудок у неособовій формі; через те чимось чужим [а власне — московським] одгонить од таких висловів: в дальшому [въ дальнѣйшемъ] був вироблений програм [вироблено програму]; збори, яким дана була назва [дано назву]; було найняте помешкання й була відкрита торгівля [найнято мешкання й одкрито торгівлю]; були засновані фахові організації [позасновувано організації] й т. д.

Тільки ж ізнову треба пам'ятати, що форми: вироблено, дано, найнято... самі про себе вже містять у собі значіння минулого часу, тим то не треба додавати до них [перекладаючи в думці московські фрази: была дана, была открыта, основана...] помічного слівця „було“: Розберімо, н. пр., усім відому народню пісню:

*Ой, у полі жито
Копитами збито;
В чистім полі край дороги
Козаченька вбито.
Ой, убито, вбито,
Затягнено в жито,
Червоною китайкою
Личенько прикрито й т. д.*

„Потонулий дзвін“ мусить зватися в перекладі драматичний твір Гавітмана, а не „Затоплений дзвін“, -ливий, -чий, -ичий..., див. О. Синявський: „Порадник“, стор. 93, § 73, у моїй граматиці § 184, 185, 187.

*) Такі форми заступає наша мова прикметником із наростком *-ний* [непримирний, непрохідний, недосяжний і т. д.], або дісприкметником страждальним сприросткованих недоконаних дієслів [вироблюваний, записуваний, переорюваний...], див. про це останнє: О. Синявський „Порадник“, ст. 74, § 67,2, „Укр. язык“, стор. 47.

Скрізь тут вислови: *збито**), *вбито*, *затягнуто*, *прикрито*, сповняючи ролю присудка, вказують на минуле [хтось жито *збив* копитами, хтось *убив* козака, *затягнув* у жито, *прикрив* очі китайкою — або особово, у страждальному стані, хоч неорганічно, з-московська, було б: жито було *збите* копитами, був *убитий* козак, *затягнений* у жито і *прикритий*... Галицький інтелігент — не народ, народ так не скаже — з-польська знову сказав би: поле *зістало збите* копитами, козак *зістав убитий*, *затягнений* у жито...], і додавати до них слівця „було“ не треба й не слід. Тільки в такій формі знає ці неособові вислови наш народ, тільки так уживали їх народні письменники [пор. у Шевченка: моя Україно, за що тебе *сплюндровано* (Розрита могила); там то його *скалічено* (не — було скалічено) та на Україну *повернено* (не — було повернено) з одставкою; бачиш, праву ногу, чи то ліву *підстрелено* (Москалева криниця); або в Куліша: ніхто не подумав, що сього козака *бито* (не — було бито) недавно киями (Чорна Рада); в М. Вовчка: не смуткував би тепер і не стидно було б, що тебе *попобито* (Два сини)]**). . . й тільки так мусимо писати й ми [без „було“]. Ото ж такі вислови, як: п'єсу *було написано*, *було внесено* поправку, Москву вже *було вибито* з Києва, *було викинуто* прапора, низкою діяграм *було ілюстровано* [Черв. Шлях, II, 259], головою *було обрано* хлопця, його *було викинуто* з братства, в стіні *було пророблено* дірку, про це все давно *було урядом вирішено* й т. д. й т. д. — все це неукраїнські, штучно утворені вислови, з якими треба боротися [слівце „було“ це для значіння давноминулого часу, не — минулого].

*) Такі вислови не мають нічого спільного з московською формою на -о в таких випадках, бо в моск. мові є це скорочена [себто, іменна] форма серед. роду дієприкметника у присудку, при якій треба додуматися: *есть* [наше „є“]. Тут, власне, й виходить плутанина з того, що наші автори переплутують московську форму скороченого дієприкметника на -о [де пропущена сполучка — *есть* (є), і форму відчувається як теперішній час, так, як би в нас сказали: поле копитами *збите* (є), козак *убитий* (є)] з нашою неособовою формою дієприкметника на -но, -то, й вухо їх ісхоплює цю форму [за московською мовою] як теперішній час; тим то їм здається, що треба додати „було“ [як це раціонально мусить бути в московській мові], щоб одчувати такий вислів за подію, що склалася в минулому.

***) Інчі приклади див. у моїй граматиці, стор. 282, 283.

Неособову форму дієприкметника минулого часу народ і відчуває у значінні минулості [не — теперішности] так, що за цілком неорганічні треба вважати творення з них, н. пр., будучого часу з додатком слівця „буде“, й цілком ненародні, неукраїнські будуть такі вислови: у світовому господарстві буде переможено наслідки війни [*переможеться*, діяльн. — *переможемо*, вже краще: будуть переможені, хоч і це негарно]; щасливі, бо їх помилувано буде [*їх помилують, будуть помилувані* — переклад літургії]...

Цікаво ще й те, що в українській мові при неособових висловах залишається завжди знахідний одмінок [accusativus]*) — тим то, виходячи зо сказаного вище, українська мова волить уживати неособову форму в таких випадках: *одчувається потребу, твориться форми* й т. д., аніж особову: *відчувається потреба, творяться форми* й т. д.

І ще одне. Неособові форми дієприкметника в таких реченнях так і мусять льогічно залишатися неособовими, себто, ставити при них орудний одмінок [особову форму], як це, за московською граматикою, роблять наші нові автори, не можна; ні народня складня, ні давніші народні письменники [клясики] не знають цього варваризму; ніде, ні у творах усної словесности, ні в писаннях старших наших авторів ви не найдете таких висловів, як: мною складено проєкта, владою його було призначено на комісара, з'їздом соціал-демократичної партії визнано було потребу, овочі було обірвано господарями, головні правила установлено Академією Наук і т. д. Тут скрізь, у неособових [безпідметових] реченнях поставлено особу [щось наче підмет — льогічний підмет], і тим то речення й перестають бути неособовими, дарма що форма дієслів у них далі лишається неособовою. Коли треба поставити особу, що діє, діяльника, то речення слід будувати в формі діяльного стану**) [я склав

*) В реченні „*поле копитами збито*“ слово „поле“ в нас одчувається як знахідний одмінок [accusativus, винительный падеж], Москалі відчувають його як називний [nominativus, именительный].

**) Проф. О. Синявський (див. Порадник, ст. 111), признаючи, що „такий орудний одмінок в українській народній мові зовсім не знаний, що він є чужомовний елемент“, мириться з існуванням його в мові, вважаючи, що він збагачує мову новим способом вислову. Та я міркую, що це тільки зовсім зайвий варваризм, який, як, зрештою, всі варваризми, що правда, збагачують мову, але й здорово її засмічують.

проект, влада призначила, з'їзд визнав, господарі обірвали...], або й у страждальному, але не в неособовій формі: мною був складений проект, владою був призначений і т. д. — хоч, треба признати, й це поганий спосіб вислову, дарма що витворений у душі української граматики*).

Та при цій нагоді треба зазначити, що наші письменники дуже часто йдуть за далеко з уживанням неособової форми дієприкметника, змішуючи страждальний стан дієслова з атрибутивною функцією дієприкметника страждального стану в присудку. Тут це робиться, наче-б-то на те, щоб обминути москалізм. Річ у тому, що в московській мові в таких випадках не відчувається такої виразної різниці, як у нас, або, н. пр., у німецькій мові, де ще на неї вказують форми помічних дієслів, а власне: *wird, wurde* з дієприкметником стражд. [минул.] вказує на страждальний стан, а *ist, war* із тим самим дієприкметником є сполучки (copula) зложеного присудка. Отак, н. пр., речення: „In England und Frankreich waren große Feudalterritorien geteilt“ [моск.: вь Англіи и Франції крупныя феодальныя території были раздѣлены] наш перекладчик, переплутуючи обидва способи вислову, перекладає: „в Англїї і Франції великі території було поділено, замість — були поділені (ту ж дії не висловлюється!); або: „wäre das Kapital unter alle Mitglieder verteilt, so hätte kein Mensch ein Interesse zu accumulieren — коли б капітал було розділено**“ [неможливо так, бо хто

*) Ще один зразок такого неорганічного неособового вислову: з боку робітника може бути про відмовлення од контракту заявлено в кожний час, замість — робітник зо свого боку може заявити і т. д. Таксамо речення: виконання обов'язку не може бути поставлено в залежність од заключення договорів — це чисто московська конструкція. З духом укр. мови можна сказати або: виконання не може дуги поставлене... або: виконання не можна поставити. . . .

**) Редагуючи до друку різні переклади з німецької мови на українську, я замітив, що багато наших перекладчиків не перекладає цих творів із оригіналу, а з московського перекладу (це теж своєрідне москвофільство, зрештою, й не нове, бо практиковане здавна в економічній літературі й навіть у — белетристиці). Це пізнати по тих помилках, що попадаються в московському перекладі, коли московський перекладчик не прочитав добре якогось слова й переплутав його з инчим. Отак мені довелося завважити, що московський перекладчик, прочитавши „kahle Erde“ за „kalte Erde“, переклав: „холодний полъ“, узявши „Arme“ за

тут ділить? — тут про чинність ділення не говориться, а про наслідок (уже) замість — *був розділений*. Таксамо інче значіння має: *сцена була відділена від самі заєсою* (war geteilt), а інче: *сцену відділено від самі* (хтось одділив — die Szene wurde geteilt von . . .); *остання п'єса була написана* (war geschrieben), а інче: *останню п'єсу написано* (хтось написав (wurde geschrieben von . . .)); *п'єси Тобілевича просякнуті* (sind durchdrungen) *надто міщанським моралізуванням* — а інче: *п'єси Тобілевича просякнута* (хтось просяк — wurden durchdrungen).

Таким чином, такі вислови, як: *верх Фузіями більшу частину року вкрито снігом* [Русова: Географія, III, ст. 33], *передрук заборонено, права перекладу застережено* [видання берлінського „Космоса“] й т. д. цілком фальшиві, не віддають того, що ми під ними розуміємо, а власне, що „верх Фузіями вкритий снігом“, що „передрук заборонений“, що „права перекладу застережені“ й т. д. Отим то цих двох ріжних своїм значінням способів висловів змішувати не можна, бо ж, як ми бачимо, вони дають зовсім інакші розуміння. В неособових висловах зосереджене ціле дійство, ціла присудковість, у другому випадку дієприкметники є лише атрибутивною частиною зложеного присудка, де важна річ прикметність, а не — дійство*).

А виникають у нас отакі великі помилки через те, що в московській мові в таких випадках *war* і *wurde* передають однаково . . .

* * *

„Агтее“, переклав це слово „армія“, хоч ці останні слова не давали ніякого змісту. Український перекладчик, не вагаючись, „жарить“ і собі: „зимна“ долівка (гола земля), армія (вбогі) й т. д. Таких прикладів сила! . . .

*) Таксамо не як слід оддають думку такі фрази: притуливсь до стіни, де було прорізано дірку [була прорізана дірка], в вівсяному стогу було витягнуто солому [була витягнена солома], пильнуй, щоб завжди добре було сліди заглажено [були позаглажені сліди], або просто: пильнуй завжди добре позаглажувати сліди, нехай кожду з цих вартостей буде висловлено в подвійних скількостях [буде висловлена] й т. д., бо думка вимагає зложеного присудка, а не дійства в неособовій формі. На цю хибу вказує й виясне обидва способи вислову і проф. Сивявський, „Порадник“, стор. 110—111, § 76, і О. Курило, „Уваги“, стор. 17—18.

Ще більше „москвофільства“ подибуємо у фразеології. Я спинюся на найважливіших зразках, таких, що дуже разять, а проте сильно таки вже позакорінювалися.

Це відноситься найбільше до приіменника „по“, приіменника, що, як відомо, в московській мові вживається дуже широко, але ж у нашій його значіння обмежене до місця (*по дорозі, по людях . . .*), часу (*по шкоді й Лях мудрий*), мети (*по воду йти*) і вживається ще в таких фразах, як: *по чому* (купувати), *по-тверезому, по-н'яному* і т. д. А, тим часом, у рукописах наших письменників і друкованих творах, навіть академіків наших, його вживається цілком, як у московській мові, хоч у нас, у таких випадках, треба вживати то інших приіменників, то своїх фраз, то просто поодиноких відмінків. Випишемо дещо для прикладу (у дужках українська фраза):

а) з — по досвіду (*з досвіду*) знаємо, по технічних причинах (*з технічних причин*), по причині художности, по ініціативі (*з ініціативи*), по браку грошей, по наказу, по милости (*з ласки*), по волі ворогів, судячи по рецензіях, по тих відомостях можемо судити, славнозвісний по італійських операціях (*із італійських операцій*), відома по гаагському конгресу (відомий *із газького конгресу*), по анкетним відомостям видно (*з анкетних відомостей . . .*), виручка, оборот по продажу (*з продажу*), хрестоматія по українському письменству (*з українського письменства*), наукова література по всіх галузях науки [*з усіх галузів . . .*], книжка по лісівництву (*з лісівництва, з поля лісівництва*), питаний, такий і такий мав бал по географії (*з географії*), товариш по школі [*зі школи*] . . .; по праву можемо сказати (*з правом . . .*), по праву займає одне з кращих місць . . .;

б) за — по відомостям (*за відомостями*), по даним (*за даними*), пішло по призначенню, збірка по підписаним листам, виконано по рисункам (*за рисунками, на основі . . .*), будують церкви по взірцям, виконують по команді (*за командою*), по Костомарову (Хліборобська Україна, VII, 260), відміна йде по взірцям (*за взірцями*), по давній звичці (*за давньою звичкою, з давньої звички*), поділ по змісту (*за змістом*), розподілені по віку (*за віком*), скількість населення по перепису (*за переписом*), учителька

деталізує пляни по місяцях, по днях (*за місяцями, за днями*), оглядаючи українську націю по територіях [*за територіями*] . . .

γ) *для* — комісія по збору грошей (*для збору*), комісія по виучуванню природних багатств України (*комісія для виучування**) . . ., місія по справам полонених (*для справ полонених*), комісія по відкриттю банку, комітет по оснуванню банку, відділ по постачанню сировини (*для постачання*), семінар по виучуванню цивільного права (*для . . .*), товариство по розповсюдженню кооперативного знання [*товариство для розповсюдження . . .*], товариство по відбудові зруйнованих місцевостей [*т. для відбудови зруйнованих місцевостей*] . . .

δ) *у (в)* — що зробили по видавничій справі (*в видавничій справі*), фаховець по бухгалтерії (*у бухгалтерії*), іду по фінансовим справам, монополь по національним питанням, спеціаліст по математиці, трівкий по наслідкам (*у наслідках*), доклад зроблений по секції теоретичної економіки, активна праця по боротьбі з українською кооперацією [*акт. праця в боротьбі . . .*], . . . по мірі потреби (*в міру потреби*), по мірі того, як . . . [*в міру того . . .*] . . .

ε) *над, коло* — робота по відбудові майна та по підготовці репертуару (*над відбудовою, коло відбудови*), праця по упорядкуванню життя, праця по організації союзу (*над упорядкуванням, коло організації*), наради по дальшій організації (*над дальшою організацією*), дискусія по національним питанням (*над національними питаннями*), експериментальні досліди по натуральній філософії (*досліди над натуральною філософією*), заходи по організації національних військових частин (*коло організації . . .*) . . .; квітка росте по Смотричу [*над Смотричем, здовж Смотрича*] . . .

ζ) *на* — конкуре по фізиці (*на фізику*), брошура по актуальним питанням (*на актуальні питання*), стаття по питанням аграрної політики (*на тему аграрної політики*), по бажанню, по пропозиції, по запрошенню [*на запрошення*] управи відбулася нарада, вести справи по засадах, оповіще-

*) пор. „Звідомлення Всеукр. Акад. Наук за 1921.р.“ стор. 34, хоч на стор. 68. в: *для виучування*; з другого боку, на стор. 51. читаємо: *комісія для виучування західно-руського й українського права*, а на ст. 72 ця сама комісія зветься: „*к. по виучуванню зах.-руськ. й укр. права*“. Таксамо на стор. 43, 48, а то знов на ст. 51, 54.

них . . . , по моїй думці (на мою думку), по його пропозиції [на його пропозицію] ухвалено . . . , по зразку [на зразок] цих домагань виносять постанови . . . , відомости слати по адресі [відомости слати на адресу], звертатися по такій адресі, виконуючи по замовленням (на замовлення), пили по ріжним тостам [на ріжні тости], академік по катедрі старого письменства (на катедрі або катедри) . . .

η) від — банк бере процент по позичках (від позичок, відповідно до . . .);

θ) про — питання обмірковувалось по скороченню штатів (про скорочення . . .), доповідач по національному питанню (про . . . або д. національного питання, див. під ο) . . .

ι) у справі — акція по відкриттю українських шкіл (у справі відкриття), рух по будуванню шкільництва, дані по постачанні краму (в справі, щодо) . . .

κ) на основі — збережена по всім правилам (на основі всіх правил), зорганізовані по порозумінні з українським громадянством (на основі, за порозумінням . . .), злиття по певному пляну (на основі . . .), доба праці по певному плянові . . . , боротись по максимальній програмі [на основі . . .], жити по статуту, вклади по балансу . . .

λ) як до, відповідно до — по тодішньому часу зріст був не-аби-який (як до того часу . . .), по нашому напрямку (відповідно до . . .), ми залічуємо себе . . .

μ) щодо*) — книжка по легкості мови й по змісту (щодо легкості мови і змістом, див. далі, під π), виконують найнижчі по інтелектуальних вимогах суспільні функції, зріст організації по видах (щодо форм), праця була велика по затраті (щодо затрати) фізичної енергії, але не творча по змісту (змістом), не трівка по наслідкам (в наслідках), по скількості, по великості займає перше місце, по силі рівняється . . .

ν) що- = кожний — по середам вечірки (що-середі), сходини по суботам (що-суботи) . . .

*) Це слівце відповідає й московському „относительно“, що його в нас заступають дуже незграбним і поганим „відносно“, див. далі, стор. 25. Про неправильне вживання приймен. „по“ пише у своїй дуже цінній книжечці дка О. Курило: „Уваги до сучасної літературної мови“, на стор. 31. — тільки ж прикладів у неї обмаль.

ξ) *инчі фрази*, н. пр.: витрати по переведенню праці (зв'язані з переведенням праці), потреби по перевозці й розвозці краму (зв'язані з перевозом і розвозом краму), скінчив школу по віольончелью (в відділі віольончеля, або — школу гри на віольончелі), статті по питанням аграрної політики (статті на тему . . .) . . .

ο) *родовик* (другий відмінок) — інструктор по кооперації (*інструктор кооперації*), референт по справам чужинців (*справ чужинців*), лікар по внутрішніх недугах [*внутрішніх недуг*], учитель по арифметиці, по руському (*арифметики, руської мови*), конспект по загальній статистиці, по морфольогії рослин, по теорії кооперації . . . (*конспект загальної статистики, морфольогії рослин, теорії кооперації . . .*), програм по демонології, по економічній географії . . . (*програма демонології, економічної географії . . .*), виклади по політичній економії (*політичної економії*), курс лекцій по фізиці (*лекцій фізики*), доповідач (референт) по національним питанням, зразки по розвитку й обсягу діяльності, товариш по праці (*товариш праці*) . . .

π) *орудник* (шостий відмінок) — поети по своїй натурі живуть у будучині (*свою натурою*), обидва по своїому значінню однакові (*своїм значінням, щодо свого значіння*), схожий по характеру, инчий по вдачі, . . .; говорити по телефону (*телефоном*), посилати лист по поchtі (*почтою*), гроші по переводу одержати (*переказом*) . . .; їхати по залізниці (*залізницею*), йшла по вулиці (*вулицею*), сновигають по вулицях, по слідах других ступати (*йти слідком за другими, слідами*), компоніст простує по цьому шляху [*цим шляхом*], дискусія йшла по двох шляхах . . .; цей технікум по своїому плану (*своїм пляном*) і системі (*системою*) в підготовчча група . . .; по складу людей (*складом людей, щодо складу*) це організація українська . . .; по цілих днях нічого не робить*) . . .

*) Взагалі в нашій мові вживають орудника дуже широко. Там, де московська мова любить у приіменикових зворотах, наша дуже часто вживає орудника. Й тут ми стрічаємо в наших письменників багато москалізмів, н. пр.: кілька заміточок на двох мовах, журнал виходить на українській мові, виховувати пролетаріят на російській мові . . . (заміточок двома мовами, українською мовою, російською мовою) . . .; видруковано все з великих літер, це пишеться з малої

Це тільки дуже мала частина з того матеріялу, що в мене під руками, хоч, іздебільшого, ці приклади повторяються.

*

Сюди належить дуже незручний і поганий переклад московського „относительно“ (узятото живцем із німецького *betreffend, in betreffs* — як узагалі багато фраз у літературній московській мові) нашим слівцем „відносно“, яке в таких випадках оддає раз наше народне — „щодо“, то знов літературне — „супроти“, н. пр.: приписи відносно помешкань (*щодо помешкань*), відносно цих справ (*щодо цих справ*) . . . ; злочинство відносно немосковських націй (*супроти немосковських націй*), становище відносно Поляків до тої степені загострилось (*становище супроти Поляків так сильно, до тої міри загострилось і т. д.*), український уряд перебрав зобов'язання російської влади відносно нас [*супроти нас*] . . .

Забалакавши про „відносно“, ми мусимо звернути тут увагу на споріднений із ним москалізм: „у цьому відношенні“, теж узятий із німецької фразеології, із нім.: *in dieser Beziehung*, що відповідає нашим фразам: *із цього боку, з цього погляду, щодо того, в тім напрямі*, н. пр.: в цьому відношенні нема виключення для чеського робітника [*з цього боку, щодо того . . .* немає виїнятку (виїмку) для . . .]; в цьому відношенні праця не повинна стримуватись; у цьому відношенні яскраво стає користним; в фінансовому відношенні стоятиме на власних ногах (*із фінансового боку . . .*) . . . або й „супроти“ (*im Verhältnis*), н. пр., про розмір і висоту власного зиску в відношенні загального обороту (*супроти загального обороту*); ритм в щось родове в відношенні до метра (*супроти метра*), індивідуальне в відношенні до форми; почують себе вищою расою в відношенні до Українців (*супроти . . .*) і т. д.

Такий самий поганий германізм (узятий із класичної латини, бо німецька народня мова знає подвійне заперечення), перебраний московськими письменниками проти духа московської мови, бачимо в таких

букви . . . (видруковано великими літерами, пишеться малою буквою) . . . ; вияв кооперативної думки в живому слові (*живим словом*) . . . ; старший на два роки, на голову вищий . . . (*старший двома роками, головою вищий*) і т. д.

фразах, де конечно повинні бути два заперечні слівця, а то й більше, н. пр.: без усякого сумніву (*без ніякого сумніву — ohne jeden Zweifel*), без усякого сомнінія — тай і це не народнє, треба б: *нічого й казати*),*) може зростися без усякої зміни вартостей (*без ніякої зміни вартостей*), лишиться без усяких засобів до життя (*без ніяких, жадних . . .*); того не відмовиться взяти кожна людина (*жадна*), кожний Українець не може не признати (*ніодин, жаден Українець . . .*), кожен не може устояти від спокуси (*ніхто не може . . .*); в нас нема всього того (*нічого немає*), що є матеріялізованою духовою вартістю; по всіх школах не відчувається організації дітей (*ніде по школах . . .*), все навкруги його не обходить (*нічого навкруги його не обходить*) . . . ; межа завше недосяжна (*ніколи недосяжна*), не шукай у мені сьогодні й завжди ординарної мови (*сьогодні й ніколи*), громадянство не є українське, та воно все не може захищати українських інтересів (*ніколи не може . . .*) . . .

Сюди належить московське „въ состоянні“, дослівний переклад німецького *imstande*, що в нас передають або дослівно: „не встані“ (ми не встані задовольнити потреб . . .) або з-галицька „не в силі“ (не буде в силі боротись), замість народніх: *нам не під силу, нам не сила, ми не спроможні, не здатні, не можемо* [по-галицькому — ми не годні].

Те ж саме треба сказати про такий германізм у московській мові, як: „имѣть мѣсто“ (*istattfinden*), який у нас передають дослівно фразою: „мати місце“, н. пр.: подія мала місце (*відбулася, скоїлася*); тут має місце проста репродукція (*відбувається*), коли має місце зміна у продуктивності промисловости (*відбувається зміна, видно зміну, заходить зміна . . .*); наскільки аналогічні посилки будуть мати місце в журналі (*будуть у журналі*) . . .

Коли вже забалакали про „мати“, то слід ізгадати поганій москалізм: „мається“ (имѣется) у значінні: *є, буває, маємо . . .*, н. пр.: тут мається документальні докази знищення праці (*є, видно*); загальні

*) Мені доводилось бачити таке, що перекладчик чи автор написав був: *без жадного сумнію*, а редактор виправив на — *без усякого сумнію*. Про ці заперечні слова див. О. Курило „Уваги“, стор. 44.

дані, що маються в сучасній мент (*що їх маємо*); при інституті мається клінічний відділ, в теці компоніста мається незакінчена опера, у творчості музики мається чимала доза публіцистики (*є, чується, видно*) . . .

З німецької мови перебрали Росіяни фразу „*danf*“ і віддають її дослівним перекладом: „благодаря“, фразу, яка тільки подає наслідок якоїсь роботи або причину. В нас перекладають цю фразу з моск. нашим дієприслівником „*дякуючи*“, рідко коли прислівником „*завдяки*“ (хоч і його походження теж непевне, од нього й одгонить чимось штучним, дарма що його в народі чути, я сам чув на галицькому Поділлі) — але ж досить було б сказати: *через, наслідком чого*, н. пр.: підприємство зробило можливою реалізацією хліборобства, дякуючи здійсненню здобутків . . . (*через те, що . . ., наслідком здійснення . . .*), в Росії дякуючи революції (*через революцію*) люде звільнились . . .*)

*

Такий самий германізм, через вплив московської мови, закрався в нас ускорочення заміником указовим при порівняннях двох речей, н. пр.: цей пересічний процент удвоє менчий супроти такого у приватних підприємствах (*gegenüber jenem in Privatunternehmungen*, вь сравненіи съ таковымъ вь частныхъ предпріятіяхъ) і т. д. В нашій мові не можна тут ставити заміника, а треба повторити іменик (*супроти проценту у приватних підприємствах*).

Московський вислів „*считаю*“ в нас усе ще передають дослівно укр.: *лічу, рахую*, замість народнього: *вважаю, маю за що*: він між ними рахувався приятелем (*його мали за приятеля*), мистецтво рахує себе

*) Не знаю, звідкіля в нас останніми часами закралася й така „*тарабарщина*“, як ось: згідно постанови, згідно третього закону, згідно спільного бажання — замість: *згідно з постановою, законом, спільним бажанням, з умовою* (пор. у „*Куліша*“: згідно з духом нації) . . .; відповідно здешевілих споживчих вартостей (— московське: соотвѣтственно удешевленію потребительныхъ стоимостей) . . .; подібно всіх инчих економістів (*подібно до всіх инчих економістів, як инчі економісти*). Невже це знов невдала спроба, щоб ніби-то знову відрізнитися від московської мови? Про „*дякуючи*“, див. О. Курило „*Уваги*“, стор. 28.

творцем, він рахує своїм обов'язком зазначити (*вважає за свій обов'язок зазначити*), я рахую, що я маю право (*я міркую, вважаю*) й т. д.

Те ж саме відноситься до московської фрази „в дальнѣйшемъ“, що її в нас передають дослівно: „в дальшім“, замість „далі“, „на далі“, н. пр.: керівництво установою і в дальшому (*й на далі*) гарантує розвиток товариства; в дальшому (*дали*) був вироблений плян (*вироблено плян*)...

Цікаво, як нераз письменники, маючи в українській мові на відповідну думку свої власні слова, обминають їх і творять із того ж самого коріня, (чи пня), що і в московській мові, нові слова, додаючи до них український наросток. Сталося це, н. пр., із московськими словами: *необходимый*, *необходимо*, *необходимость*, що визначають німецьке: *potwendig*, *Potwendigkeit*. Хоч у нас є на це своє народне слово: *конечний*, *доконечний*, *конечно*, *конче*, *доконечно*, і з нього іменик: *конечність*, *доконечність*, укр. письменники останніми часами почали вперто вживати кованого слова: *необхідність*, *необхідний*, обминаючи свої народні слова (*конечний*, *конечність*), мабуть, того, що московське „конечно“ зовсім не те значить (н. пр.: скликання конгресу особливо необхідним являється з огляду... зам.: *скликання конгресу доконечно потрібне*). Є і в нас слово „необходимий“ у звичайному розумінні: такий, що його не обійдеш (н. пр., *грязюка необхідима*), і тільки в такому значінні можна цього слова вживати. Слова „необхідність, необхідний“ утворені в душі народньої мови, але ж розуміння їх іде далі, поза московське „необходимость, необходимый“; вони в нас визначають те, без чого нам ніяк уже не обійтися, й докладно відповідатимуть німецькому „*unentbehrlich*“; зате ж нім. *potwendig* (моск. *необходимый*)—одповідає нашому: „*конечний, доконечний*“, нім. *unbedingt potwendig*—*неодмінно потрібний, неминуче потрібний*, нім. *notig*—*потрібний* (моск. *надобный**) [отже ступіньовання таке: *потрібний, конечний, необхідний*].

*) О. Курило радить загалом викинути це слово (Уваги, стор. 42), виходячи від Грінченкового пояснення слова „*обхідна хата*“ (Слов., III, 31), цебто, така хата, що складається з хати, світлиці, хатини й хижі, та пояснюючи, що це „велика хата“; а я міркую, що під „обхідною хатою“, дарма що в Грінченка таке пояснення, треба розуміти таку хату, що дає все для обхідности, цебто, для потреби, все, що жильцям для „обіходу“, для життя потрібне. Отим то я й міркую собі, що ми можемо вживати слово „необхідний“, але ж тільки у значінні нім. *unentbehrlich*.

Московську фразу „въ то же время,“ — в нас просто перекладають: *в той же час* (боротьба нації за самостійність є в той же час боротьбою за соціалізм; міністр, обертаючись серед кол еміграції, в той же час вів переписку з чужими; ми протестували... і в той же час уважали за правильне...; формули не завважали б підготовці об'єднання, але в той же час не дуже підкреслювали б прагнення... й т. д.) замість: „*рівночасно*“, або „*саме тоді*“ (в той же час їхали селом), або „*таксамо*“ (він підкреслював, що в той же час незрозумілим являється розкол); одинъ и тотъ же передають: *один і той же, один і той самий*: одна й та сама вартість, в одній і тій же кількості, замість: *та сама вартість, в такій самій кількості*. Взагалі в українській мові сполучника *же, жс* уживається тільки для зміцнення попереднього вислову, поширяти ж його значіння, як у московській мові, на = *самий* не треба (той же = *той самий*, така ж = *така сама*, в тім же числі газети = *в тому самому числі газети*). Моск. вислів „въ то время какъ“ [нім. *während*], що визначає протиставність, так би й слід було в нас передавати якимось протиставним сполучником, а не перекладами дослівно фразою: *в той час, як* [нараду виконкомів треба визнати успішною, в той час як працю комісії — невдалою... замість: *зате ж працю комісії невдалою, але працю... а працю... і т. д.*].

Подібно почали в нас раз-у-раз московське „на протяженіі“ передавати словом „*протягом*“ або „*на протягу*“, де б то в нас часто доволі було би вжити *accus. temporis*: посуха, що панувала протягом місяця (*цілий місяць*), на протягу року (*цілий рік*), капітали амортизуються на протязі довшого часу (*довший час*), живе на протязі століть (*століття*), обов'язаний протягом кожних двох літ (*що два роки*) перевести ревізію, ... а то й приіменника „*за*“, н. пр.: протягом трьох років проходить школу (*за три роки*)...

Подібно буває з фразою „въ области“ (нім. *auf dem Gebiete*), що її в нас так і лишаяють, не добіраючи відповідної української фрази (*в ділянці, на полі*) або хоч би чужої (*у сфері*), й пишуть: кооперація в цій області (*в цій ділянці*) майже цілком провалилась, відбудова в області (*в ділянці*) торгівлі, ця область (*ділянка*) знання, розсліди в області фізики (*на полі фізики*) й т. д.

Таксамо дуже неприємно вражає московське „являється“, — не у звичайному розумінні, що, мовляв, чогось не було, а воно нараз із'явилося, а в тому розумінні, що хтось або щось виступає в якійсь ролі (нім. *als*), коли то наша мова вживає присудкового ім'я в оруднику зі сполучкою „бути“. В тім то й річ, що сам орудник тоді вже вказує на ролю, подобу, форму — і в тому й різниться присудкове ім'я в називнику (щось постійне, певне) від присудкового ім'я в оруднику.*) Слово „являється“ підходить до такого розуміння й оддає в моск. мові ту різницю, але ж у такому значінні наша мова його не знає, й тим то й його вживати не слід. Замість: „це товариство являється по продажу одним з найбільших підприємств“, у нас треба просто казати: *це товариство є щодо продажу одним із найбільших підприємств*, або, описово, приблизно

*) При тій нагоді треба б, із другого боку, звернути увагу, що наші письменники, оминаючи ніби-то московську конструкцію, вживають часто орудника у присудковому ім'ї й тоді, коли тим ім'ям є сам прикметник, чи дієприкметник. Коли ми кажемо про когось, який він, то вже тим вказуємо на якусь постійну його прикмету, тим то прикметник у присудку повинен бути в називнику. А проте часто зустрінете в наших письменників у таких випадках орудник: їй не чужими є краса і мистецтво (*для неї краса й мистецтво не чужі*), йому не є можливим нове повітря (*для нього не можливе нове повітря*), суспільство не є українським (*українське*), ні одна точка програми не була виконаною (*виконана* — це ж автор говорить про щось певне; та ще краще: *ні одної точки не виконано*), договір мусить бути незалежним (*незалежний*) од умови (адже ж „мусить“), постать Костомарова є досить визначною (*визначна*), устрій товариства є таким (*такий*), загадка є складною, але цікавою (*складна, але цікава*), схема казки є давнішою (*давніша*), шляхи були неправими, невідповідними, щось було неясним у його, мистецтво повинно бути зрозумілим для загалу (цього домагається автор, чи герой — отже: *зрозуміле*), цісарство було міцним (*міцне*), цісарство фактично було самостійним (адже ж фактично, отже: *самостійне*), розрахунки реакції були короткозорими (*короткозорі*), кооперація буде міцною (*міцна*), творчість мисця буде протилежною індустріальности (*протилежна*) ... Що в теперішнім часі найкраще злучку пропускати, це видно вже з тих прикладів, що їх подано вгорі (див. про це ще уваги О. Курило, стор. 21). Те саме відноситься до дієслова „стати“; коли говоримо про щось певне, то прикметник у зложеному присудку повинен бути в називнику. Тим то речення: „обличчя містечкового комунізму стало ще більш характерним“ — не відає того, що ми хочемо сказати про обличчя комунізму, як про щось, на наш погляд, певне, — даємо ж докази! — треба сказати: *обличчя стало характеристичніше* ...

з таким самим значінням: *товариство становить щодо продажу одне з найбільших підприємств*. Таксамо не по-українськи віддані такі думки: постачальником чаю являється англійська кооперація, метою кооперації являються (*мету кооперації становлять*) функції торговельні й т. д. А вже зовсім не можна сказати так: найбільш цікаві являються дані по постачанню краму (*найцікавіші дані щодо постачання краму*), де до того ще й присудкове ім'я покладене в називнику.

Коли ми вже заговорили про дієслово „становити“, то при тій нагоді звернемо увагу на те, що наші письменники чогось не вживають його ще в инчому значінні, яке воно має, у значінні московського „составлять“, нім. *bilden*, а передають його словом „складати“: це складає (*становить*) частину нашого капіталу, все до купи складає (*становить, дає*), суму . . . Плутанина вийшла з того, що московське слово „составлять“ у нас визначає і „складати“, але ж тільки в инчих випадках; у нас можна *скласти стіл*, якщо він розібраний, можна *скласти вірш, пісню* (в розумінні: укласти, скомпонувати), в нас *складають до купи букви* (від того „склад“ — слогъ), але ж у тому значінні, що вгорі, цього слова вживати не можна.

*

Воно то часто буває, що в одній мові одне якесь слово вживається в ріжних значіннях [пор. нім. *machen*: і *Bett machen* (стелити ліжко), і *Feuer machen* (розпалити в печі), і *Bankrott machen* (банкрутувати), або російське „общій“ (спільний і загальний), наше „склад“ моск. „слогъ“ і „состав“] — зате друга мова має на такі ріжні значіння окремі слова.*) Тим то й пояснюється, що в нашу мову закрадається звичка

*) При тій нагоді звернемо увагу на поганий неологізм: *зовнішній, зовнішність*, утворений на московську подобу, теж із неологізму „зовні“ (природа, що зовні нас, цебто, *поза нами*), щоб конче одним словом оддати чи московське „внѣшній“, „внѣшность“, чи німецьке *außen, von außen* і т. д. А, тимчасом, такого слова (зовні) в народній мові нема, й його вживати непотрібно. В нас кажуть: *зокола, знадвору, назверх, поза* . . . щоб визначити, що щось є, чи твориться не всередині чогось. Із цих своїх прислівників, чи приймеників, на подобу инчих подібних слів (*зоколишній, н. пр. — наружний*), треба нам творити прикметники, чи іменики (*зокільний, назверхній, назверхність*), та тільки, ясна річ, не можна їх вживати скрізь у значінні моск. „внѣшній“. Тим

вживати нераз одного слова на дві різні тямки, та тільки через те, що московська мова вживає в такому випадку одного слова. Я спинюся на трьох прикладах, таких, що на них мало ще звернуто досі уваги.

1) Московське „вопросъ“ (quaestio, з того Галичани, за Поляками, і вживають слова „квестія“, Frage) не все можна віддавати нашим словом „питання“, а відповідно до змісту то словом „питання“, то „справа“. „Чи бути, чи не бути — ось питання“ перекладає Куліш, і це так і слід. Але ж: для допомоги товариствам у питаннях торговельного характеру — це недобре; треба б: *допомоги у справах торговельного характеру*. Таксамо: питання про заснування (справа заснування) кредитових централь, статті по питаннях аграрної політики (в справі — ще краще: *на тему аграрної політики*) і т. д. Я гадаю, що ми не по народньому вживаємо й таких утертих уже фраз, як „робітничє питання“ (справа), „аграрне питання“, „правописне питання й т. д. — бо ж у нас слово „питання“ має властиво, тільки значіння „запиту“ — варто б було завернути до „народньої справи“, до слова, що, зі свого боку, має теж багато різних значінь („дѣло“, нераз відповідає німецькому Weſen, н. пр. Ваиweſen — будівельна справа й т. д.).

2) Моск. „сложный“ не скрізь можна віддавати нашим одним словом „складний“. „Справа буває складна“ (інтелігенський вислів на загальноєвропейське: „скомплікований“, отже: komplizierte Arbeit — складна праця); але ж, н. пр., у *граматичному* розумінні „звук“, „слово“ (іменик, приіменик . . .) „речення“, „присудок“ — можуть бути тільки „зложені“; зате, н. пр., *ніж* може бути тільки — „складаний“ . . .

3) Те ж саме відноситься до слова „характерный“, що в московській мові вживається в подвійному значінні: характерная черта (charakteristischer Zug), характерно (charakteristisch) — й у таких зложеннях, як: „слабохарактерный (человѣкъ)“. Це дві різні речі. „Характерна людина“ — це

то, н. пр., буде: *він назверх такий і такий, вигляд назверхній, форма назверхня, отже й назверхність, а торгова — позадержавна, позакравва, обставини — зокільні, околинний світ* і т. д. Справжнє чуття народньої мови все нам підкаже, якого прикметника нам коли й де вжити. На це вказує і проф. Синявський у своїому „Поряднику“, стор. 121.

людина з характером, з *сильним* характером (укр. безхарактерний — моск. слабохарактерный); все ж, що когось характеризує, одмічує когось од другого, дає його характеристику — може бути тільки *характеристичне*, отже: *характеристична риса, характеристична річ, це для нього характеристичне, характеристично* й т. д. *)

З тої самої причини в нас дуже часто не роблять різниці в уживанні слів: „повинен“ і „мушу“, бо... московська мова знає в таких випадках тільки слово „долженъ“ [деколи при значінні „мушу“, додають: „непремѣнно, обязательно долженъ“, що знов у нас оддають словом: *неодмінно, обов'язково повинен*, пор. тенденції, що знов у нас оддають словом: *неодмінно, обов'язково повинні* були довести до розпаду (*мусіли довести до . . .*), факт одностайної дії з больщевиками *неминуче повинен* був повести до зміцнення політики (*мусів довести*)]**).

*) З другого боку, щоб наче-б-то обминути москалізм, у нас почали скрізь слово „*воєнний*“ (все, що відноситься до війни) замінювати словом „*військовий*“ (все, що відноситься до війська). Річ у тому, що в московській мові словом „*воєнний*“ визначають одне і друге („*военные люди*“ — цебто, військові, ті, що служать у війську, й „*военное время*“ — воєнний час, час війни) — у нас це дві різні річі: *військова служба, військова одяжка, військова людина* (бо служить у війську), але ж „*воєнний стан*“ (стан, який буває підчас війни), а не — *військовий стан* (пор.: скрізь встановлено *військовий стан*, Е. Мюгзам: *Юда*, ст. 22), *передвоєнний час*, не — *довійськовий час*, час перед війною (під словом „*довійськовий час*“ у нас треба розуміти час, коли хтось не служив іще в війську), *воєнний терен*, цебто, терен, де відбувається війна й т. д. Тим то не можна казати: *військові (воєнні) події*, територія стала театром *військових (воєнних) подій*, ця місцевість має для *військових справ (воєнних)* вимкове значіння, економічний стан кращає в порівнянні з *довійськовими часами (з передвоєнними часами)* — автор мав на увазі час перед світовою війною); „*військова поразка*“ означає поразку війська, а не поразку в війні, цебто, воєнну поразку . . .

**) Чимось чужим (московським) одгонить од уживання „*повинен*“ у неособовій формі, та ще до того тоді, коли б треба, власне, вжити слова „*слід*“, „*треба*“ й т. д., н. пр.: кілька разів повинно б колесувати лихварів (*треба б . . .* або хибя: *повиннося б*); він написав, та я не знаю, як повинно її вживати (*треба б, слід було б*, а то просто: як уживати); кажуть, що негарне повинно виконувати потаємне (тут цілком уже незрозуміла та заплутана думка; треба б її розуміти так: *те, що негарне, слід би, треба б, повиннося б, виконувати потаємно*); збудувати дім, куди негайно повинно було (*слід було, треба було*) віддаляти на ізоляцію робітників; рабові повинно випекти розпеченим валізом тавро; волоцюгу повинно (*слід*) покарати; з тим русифікатор-

Слова „смысль“ (лат. *sensus*, од того „сенс“; *це не має сенсу*, кажуть, за Поляками, Галичани, нім. *Sinn*), у нашій одежі „змисел“, у нас частенько вживають у таких фразах, як: в еволюційному змислі (*розумінні*), у змислі тактики (*маючи на увазі тактику, в розумінні тактики*), в інчому змислі (*в інчому розумінні*), у змислі національної свідомости (*з погляду національної свідомости*), заняв позицію в змислі [*в душі*] опортунізму... Зате ж, де б уживати цього слова в розумінні російського „ви́шній чувства“ (пор. Слов. Грінченка II. стор. 165, приклад із Радомищини, на заході України скрізь уживають того слова тільки в такому розумінні, н. пр., *людина має п'ять змислів*) — у нас пишуть: *зовнішні чуття*. А, тимчасом, од цього слова дуже легко утворювати прикметники: *змислений* (видимый) або *змисловий* (чувственный, *sinnlich*), *надзмисловий* (*übersinnlich*), *змисловість* (*Sinnlichkeit*, *чувственность*) і т. д. З інчого боку, нераз то аж проситься у значінні московського „смысль“ ужити нашого народнього слова „*глузд*“, а проте письменники пишуть „змисел“, або „сенс“, н. пр., субстанцію є змисел (*глузд*) називати живим, пропадає сенс (*глузд*) його існування, не було жадного змислу (*глузду*) розповідати й т. д.

Таксамо слід нам робити різницю між словом: „*голодний*“ (чоловік, рік ...) і „*голодовий*“ (смерть, смерть од довгого голодування, голодова система й т. д.) — адже ж існує в нас слово „*голодівка*“ — цебто, голодування, дарма що в московській мові існує тільки одне слово на обидва значіння.

*

У зложених реченнях, де перше речення (головне) подає причину, друге (побічне) наслідок (речення наслідкове) — народня мова вказує на наслідок у першому реченні слівцями: *так, так дуже, так сильно, такий* і т. д., московська, здебільшого, слівцями: „*постолько*“, „*столь*“, „*столько*“. Ото ж то і в писаннях наших авторів ви що-крім можете подибати такі речення: та робота остільки (*так дуже*) зміцняє

ством повинно (*треба, слід, муситья*) покінчити вам, молодим повинно так робити (зовсім незрозуміле! — хіба: *треба б, слід*), пор. Е. Мюгзам: *Юда*, ст. 55 й т. д. У Словарі Грінченка є, що правда, записаний Номисом такий приклад щодо вживання „*повинно*“ (III, 214), але важко чогось повірити в його народність.

той вплив, що ...; мистецтво завжди остільки (*таке*) оптимістичне, що рахує себе творцем ...; елементи її остільки (*такі*) ріжноманітні, що не піддаються кваліфікації; композиція її остільки (*така*) цікава, що книжка читається легко; факт настільки (*такий дуже*) дивовижний, що він є майже неймовірний; скількість кораблів, що гинули, була остільки (*така дуже*) велика, що церква ввела молитву за людей, що тонуть ... Те саме відноситься до слівць „наскільки“, „оскільки“ в питайних реченнях, де б у нас треба казати: „який“, „який дуже“ (якщо автор має на увазі міру, ступінь): розуміючи, наскільки загибельним [який згубний] міг бути вхід ...; можна собі вияснити, наскільки вже тоді був сильний вплив [який сильний був уже тоді вплив]. Узагалі від усіх отих наших „остільки“, „наскільки“ дуже заносить чимось чужим.*)

Дослівно перекладаємо ми й московську фразу „в свою очередь“ нашим „у свою чергу“, замість уживати народнього: „і собі“, „самий“, або літературного „зі свого боку“, н. пр.: другою стежкою була та, що її протоптав революційний романтизм і що у свою чергу (і собі, зі свого боку) розділилась ...; так називалась серія оповідань, а він у свою чергу (зі свого боку, а він самий) прийшов до цієї назви ось як; нашкірень у свою чергу [самий нашкірень] складається з ... і т. д. Замість у першу чергу (на цьому конгресі повинно бути в першу чергу вирішено питання про перемирря), треба б уживати народн.: *насамперед*.

Таксамо московське „рѣшительно“**) скрізь перекладаємо нашим „рішуче“, дарма що в незапереченому реченні цьому московському слову (Галичани вживають латинського слова „абсолютно“, перебравши його від Поляків) відповідає наше народнє „*геть чисто*“, „*цілком*“ (робили рішуче все, що хотіли, я рішуче відмовляюсь ...), у запереченому — слово „*ніщо*“ з наростком-ісінько (щось наче найвищий рівень ступіньовання): я рішуче нічого не чув (*нічогоісінько не чув*)...

*) При тій нагоді варто зазначити, що й московське „*нисколько*“ (*зовсім ні, ані трохи, нічого, аж ніяк*) в нас передають дослівною перерібкою з московського — „*ніскільки*“.

**) Пор. О. Курило, стор. 37.

Зовсім непотрібно заводити до нашої мови московську фразу „въ томъ числѣ“ (в тім числі), коли наш народ у таких випадках уживає применника „між“, н. пр.: всі австрійські краї, в тім числі й Чехія (*поміж ними*), переходили до Австрії; в числі доказів (*поміж доказами*) він називав, окремі робітники, в числі яких (*поміж ними*) Шенк (Е. Мюгзам, Юда, стор. 34) і т. д.

Здається, це теж буде вплив московської (на заході України — польської, а то й німецької) мови, що ми так радо вживаємо віддієслівних імеників, де б нам, як це любить наша мова, уживати дієслівних форм, а власне дієімеників (*infinitivus*). Перегляньте тільки якийнебудь статут, що його укладають наші організатори, та киньте оком на перші два параграфи. Якої тільки мети не ставить собі товариство: і *досліджування*, й *організування*, й *поширювання*, й *улаштування*, й *відбування* й т. д. й т. д. та ще „для осягнення цієї мети“ служать такі засоби, як „*вивчання*“, „*розбірання*“ і т. д., — а отже все це неорганічні, чужі фрази, що їх у нашій мові треба передавати просто дієімеником: *товариство має собі за мету досліджувати, організувати, поширювати, відбувати* ... або: *виучує, розбірає* й т. д. Таксамо неукраїнські будуть оддієслівні іменики в таких реченнях: його делеговано для переведення слідства (*перевести слідство*), вислано для студіювання музики (*студіювати музику*)*) й т. д.

*

Я поки-що спинося на цих прикладах, хоча вони й до половини не вичерпують зібраного мною матеріялу. Багато доведеться сказати инчим

*) При цьому треба звернути увагу, що в нас частенько сплутують *substantiva verbalia*, утворені з доконаних дієслів, із оддієслівними йменниками, витвореними з недоконаних, та ще до того наворотових, і, здебільшого, вживають їх у доконаній формі, н. пр.: інститут має завданням дослідження (*досліджування* — а то просто: *має за завдання досліджувати*) та вивчення (*виучування* — *виучувати*) книгознавства; завдання полягає у складенні (*складанні*, а власне: *завдання його* — *складати* ...) наукових бібліографій по різних галузях знання (*із різних* ...) та виданні (*видаванні*, власне — *видавати*) відповідних праць; завдяки цьому повільному (отже вказує на недоконаність!) приміненню (*примінюванню* — русизм: *прикладанню, приладжуванню, приспособлюванню* ...) огранічення (*огранічування*) запліднення (*запліджування*) поширюється ... Таких прикладів — без ліку!

разом, дещо не входить у рямці цієї статті (польонізми, які добіраються до писань наших авторів, що, не знаючи частенько польської мови, вживають польських слів, щоб ніби-то обминути московські), багато ж дечого мусіло відпасти з тої простої причини, що про ці справи вже інші, як зачуваємо, пишуть (передусім О. Курило, що її книжечка має вийти, чи вже й вийшла, новим виданням, та потрохи О. Синявський, М. Левицький і т. д.). Та, щоб закінчити цю частину, я вкажу ще на декілька народніх фраз, що їх ми чогось уперто обминаємо та, пишучи, заступаєм їх чужими:

не роби того й того, бо инакше — *а то* (пор. у Шевченка — *а то битимуть, та й друже*); революція має дати соціалізм, інакше (*а то*) вона не дасть і миру [Е. Мюгзам: *Юда*, стор. 18]; тепер хай панує згода, бо інакше шкоди зазнала б тільки робітничая кляса (*ibidem*, ст. 21); мені треба до шостої години передати статтю, інакше вона опізниться до газети (*ibidem*, ст. 127) . . .

перше ніж, раніш ніж, нім. еше, польсь. нім — *заки* (живе в народі на заході України),

серед обставин — *як що й до чого, як коли, де й коли*,

в кожному разі — *як-не-як*

це певного рода те й те — *це щось наче те й те***),

мало того — *ще більше*,

замість того, щоб співати . . . — *замість співати****).

Крім того, варто ще зазначити, що, під московським впливом, ми деякі недоконані дієслова вважаємо за dokonані й уживаємо їх у dokonаному значінні. Це такі дієслова: *кінчити* (недокон., dokonане — *скінчити*), *женитися* (недокон., dokonане — *оженитися*), з чужих: *організувати* (недокон. моск. організувать, і тому один автор пише: товариство

*) Пор. про це й О. Курило, стор. 19—20.

**) Пор., н. пр., ця верства є щось в роді запасної комори [ця *верства* це щось *неначе* *запасна комора*]; щось у тім роді (*щось наче так*) . . .

**) На цей русизм указує й О. Курило стор. 30, та тільки радить додавати ще „щоб“. Ця авторка згадує ще про такі варваризми, як: а між тим (*а тимчасом*), врешті-решт (*кінець-кінцем*), впрочім (*автім*, пор. у Шевч. *автім не дурень* . . .) і багато инчих. Із своєї практики я додаю іще одну нову квіточку, один автор пише: „заключити шлюб“, замість — „побратися“ . . .

організовує, зам. організує, свої відділи, Білоруси почали організуватися...; докон. — *зорганізувати*), *арештувати* (недокон., моск. арестовать, док. — *заарештувати*), констатувати (недок., докон. — *сконстатувати*; один автор пише: нарада констатувала цілковитий застій, замість: *сконстатувала* повний застій)... Те саме відноситься до таких слів, як: *телеграфувати* — *зателеграфувати*, *телефонувати* — *зателефонувати* й ин.

Ще одне: в нашій мові кажеться „*осягнути щось*“ (знах.), але „*досягти чогось*“ (родів.), а то й тут роблять багато помилок, пор.: всіма тими засобами буржуазія осягла того, що...

II.

Оцим ми могли б і закінчити свої завваги. Та тільки ж на початку статті ми згадували про ще одну цікаву рису в наших читачів і письменників, а саме, про наш консерватизм у справах мови, про те, що ми, звикши до чогось, що втерлося, неохоче приймаємо всякі „новаторства“, дарма що вони, може, й не новаторства, а тільки якось так здаються нам чимось новим, отож і дивовижним, а то й чужим. Це річ звичайна, і в нас вона й ненова. Звичайна тим, що взагалі письменницька мова має щось у собі консервативного, тут усе велику роль грає звичка, а відвикати від звички — річ нелегка. А не нова, бо ця справа тягнеться не від сьогодні.

Пригадати б тільки, як то ще в 80.рр. XIX. ст. накинuloсь було наше суспільство на Куліша за його неологізми та „дивні“ форми в перекладах Шекспіра. Та не минуло років двацять, як ці неологізми перестали бути неологізмами, „дивовижні“ форми не здавались уже дивними, й нову серію перекладів Шекспіра, що від 1899. р. почала виходити у Львові під редакцією Франка, суспільство вітало з захопленням. А чого то не доводилося зазнавати Кулішеві за його переклад Біблії? Старицькому й досі не можуть забути його легендарної „заковики“, а проте ми тепер не можемо досить надивуватись, який то мистець був Старицький творити нові поетичні вислови, фрази, слова, дарма що за життя поета йому робили багато-багато закидів.*) Тепер ми всі вживаємо тих неологізмів

*) Цікаво, що ріжними часами, а то й тепер, суспільство неоднаково ставилось і ставиться до авторів-новаторів. Мені ніде не доводилося здібати писаної критики,

та ніби-тодивних форм, і не думаючи, що над ними колись дискутували, сварились, гарячилися, чи добрі вони, потрібні й т. д. Так воно буде і з тими новотворами та з тими всіма новизнами, що їх тепер уводять наші письменники та автори. Досить, щоб яке слово, утворене в дусі народньої мови, щоб яка форма чи звуковий закон, вигрібаний із народніх низів, чи з забуття, прийнялися в письменстві, щоб наше вухо собі їх засвоїло, щоб усі вони через дім, школу, товариські зносини, газету, добралася до нового покоління, — й ніхто не думатиме над тим, яке то це та те слово, яка то форма й т. д.*).

Але ж буває, що „зорганізований похід“ проти нових слів, і оригінальних, і гарних, і утворених у дусі народньої мови або взятих із скарбу її та тільки перенесених на инчу ділянку, що такий похід може справі зашкодити й нефахову, некритичну публіку „озброїти“ проти них**); тим то я хотів би тут, на кількох прикладах, і звернути увагу й на цей бік справи, обмежуючись одним явищем із поля фонетики, одним із відмінювання, й кількома з словотвору (новотворами).

не доводилося чути ніяких заміток щодо неологізмів, напр., Кониського (а їх сила, й багато з них дуже гарних), зате за Куліша й Старицького писали багато, а ще більше говорили. Те саме робиться й на наших очах. Про москалізми, н. пр., у драмах Тобілевича з інтелігенського життя ніхто не згадує, навпаки, ще й підносять раз-у-раз його „крилаті слова“. А ось про Винниченка пушено раз думку, що він пише мало не по-московському, й ця легенда шириться собі та шириться. Про новотвори Винниченка в дусі народньої мови, новотвори, що прийнялися в нас, про його деякі гарні інтелігенські вислови, які встигли перейти вже в писання нового покоління, ніде ніхто нічого не каже ...

*) Доволі тільки вказати на такі цілком штучно утворені погані слова, як: „позаяк“ у значінні „бо“ (в народі воно живе, на Підгіррі, в Гуцулів, але у значінні „оскільки“), або „звіт“ у значінні „звідомлення“ (по старо-укр. воно зовсім не те значить), або безліч инчих слів (*світлина, вдаряк, змаг, прагнути до чогось*, зам. змагати, рватись до чогось, пор. прагнула виразно до утворення об'єднання лівої частини, прагне до усталення правопису, пише д. Йогансен, — у нас кажеться тільки: прагнути чогось, пор. Слов. Грінч. III, ст. 401). Деякі з них поприймалися так, що треба попросту війну вести з ними (напр., „позаяк“)...

***) Я маю, н. пр., на думці фейлстони „Нової Ради“ проти тої залізничої термінології, що її пробували були завести на Україні. Я докладно не пригадую собі всіх цих термінів, але ж знаю, що деякі з них були дуже влучні, оригінальні й сутоукраїнські. Я осо-

Віддавна по словниках та фільольогічних розвідках у нас указувано на те, що українська мова не любить накопичувати шелестівок і всякими способами це накопичування обминає. Одним із таких засобів є чергування *в* із *у*, і з *й* у назвуку (Mlaut) слів (*учитель* — *вчитель*, *іду* — *йду*), та той закон у практиці в літературній мові лишився, здебільшого, мертвим: деякі автори так, бувало, укладали слова одні за одними, що коли б їх було вимовити так, як їх написано, то можна було б собі поламати зуби. Тим то новіці письменники почали дивлятися до цього закону й використовувати його у своїх писаннях — ясна річ, уникаючи непорозумінь, які з цього могли б вийти.***) Але ж, як загалом узяти, то в тому напрямі в нас панує великий консерватизм, і звичайні автори (не поети, не письменники) мало коли цього закону у своїх писаннях придержуються. Ще більше. Проти здвоєного приіменника *в* у формі *ув* іде гостра боротьба. Хоч усі пишуть *увійти*, *увірвати*, *увиходити* . . ., де появляється здвоєне *в* у зложених дієсловах як приросток — у самому приіменнику форма *ув* (у відомих, зрештою, випадках) їх чогось разить. Вони вважають її формою вуль-

бисто ніяк не міг зрозуміти, чому так завзято розкритиковано слово „залізна валка“, й радий був би, як би це слово таки в нас прийнялося, побіч „поїзду“, взятого нами від Москалів, і „потягу“, запозиченого від Поляків. Про слова „вантага“, „вантаж“, „вантажити“, „вантажний поїзд“ чи „валка“ нічого й говорити — краще що й годі придумати. А то були ще там слова на „буфет“, „перон“ і т. д. Варто б було тоді нашим критикам пізнати чеські, сербські чи інші які (а не тільки московські) залізничні назви з їх vlak-ами (хоч у них є й „pojezd“, zavazadl-ами, přednost-ами, nastupišť-ями — слова, що теж; може, зпочатку неприємно вражали вухо, але до них із часом усе привикло, і вони вже не можуть „не подобатися“. А Чехи то просто майстри в витворюванні своєї власної термінології!

***) Та й то зміст речення все вкаже, що ми маємо надумці. Річ у тому, що слово саме для себе не дає ще змісту; воно набирає значіння аж у реченні, у зв'язку з іншими словами. Тим то, коли дехто виступає проти паралельного вживання, н. пр., слова *вплив* і *уплив*, *вникнути* й *уникнути* (самі про себе це слова різні, з різними значіннями), відповідно до того, де місце тим словам, чи після слова з голосівкою чи шелестівкою на кінці — то він не бере на увагу цієї граматичної „істини“, такої для нашої мови елементарної. А то ж і значіння приім. *у* (нім. bei) з род. відм. саме про себе інше, ніж значіння *в* (нім. in з асс. або loc.), а проте ми в обидвох випадках уживаємо обох форм (Поляки й Москалі — ні!), відповідно до того, чим кінчиться попереднє слово: *я в батька*, *він у батька*, *я йду в ліс*, *ідіть у ліс* і т. д.

гарною, формою, що її вживають на Україні тільки Жиди й т. ин. Про вульгарність форм чи слів — балакати не будемо, бо ж відомо, що те, що сьогодні видається ніби-то-вульгарним, через декілька років зовсім не будить уже вражіння вульгарности (пор. *перборщити*, *пересолити* й т. д. у перенесеному, образному значінні). Що ж до жидівськості цієї форми, то ясно, що Жиди звідкілясь мусіли її взяти і зберегти у своїй українській мові, а взяли її просто від народа, де живе ця форма, та тільки наші теперішні інтелігенти до цього не прислухались. Зате ж як широко використовував її колись Куліш (у нього живе й форма *уві*, як то й ми всі говоримо, н. пр. *уві сні* й т. д.), як часто подибується вона в Федьковича*) — та попадається вона і в новіцях письменників [пор. „*Vita nova*“ Ніковського ст. 70, 124, останні розділи нового видання „Історії українського письменства“ С. Єфремова, в В. Пачовського, („Укр. Скиталець“, ч. 21—22, стор. 63), в В. Ганцова (див. паралелів *ув інших мовах* — Зап. Укр. Ак. Наук, II—III, ст. 116)] — і цуратись її нема чого. Тим більше, що форма ця, якщо до неї привикнути, не тільки допомагає нам усувати накопичення шелестівок, але ще й роззів.

*

Такий самий консерватизм треба добачати у спорі, що його завели західні Українці з приводу правила Академії Наук щодо вживання закінчення *я* в середньому роді імеників із давнім наростком *-іє* (знання, життя, начиння й т. д.) — домагаючись писання в деяких одмінках (в ном., асс. і voc. sing., отже і в instr. sg. форм на *-єм*, а не — *-ям*) зак. *-є*. Обидві форми літературні, обидві мають однакове право громадянства в письменстві. Але ж противники форм на *-я* висувають аргумент, що, мовляв, через закінчення *-я* не можна буде відріжнити форм ном. sing. від ном. pl. чи gen. sing. і т. д., отже що через те повстає плутанина.***) Залишаючи на боці те, що форма сама про себе нічого ще не каже — цей аргумент не всіх переконує! — я поясню собі цю нехіть до форм на *-я* простою звичкою до форм на *є* і звичайним собі консерватизмом. Чис вуха привикло до

*) див. мою Граматику стор. 64, там і приклади.

**) Пор. приклади, наведені у книжці Д. Николишина „Недостачі української письменницької мови“, стор. 75—80.

форм на я, в того ніколи не виринатимуть такі сумніви, що їх мав, н. пр., п. Николишин, оглядаючи в вітринах книгарні обгортку книжки Винниченка „Оповідання“, й не можучи розібратись, чи це, мовляв, одне оповідання, чи більше їх. Звичайно, як повіривати з контексту поодинокі речення, як це зробив п. Николишин і як це роблять усі прихильники виключних форм на є, то, розуміється, може вийти плутанина. Але ж хибá так читають книжки? Хибá таки Українцям, які не знають форм на є, незрозуміле те, що вони читають? Що ж тоді робити бідним Чехам, що в аналогічних випадках знають тільки форми на l? В них і nom. sg. — čtení, і gen.sg. — čtení, і dat. sg. — čtení, і acc. і loc. sg. — čtení, і nom. pl. — čtení і gen. pl. — čtení! Або: nom. sg. — duše, gen. sg. — duše, nom. pl. теж duše? І що ж нам робити тоді з творами чи Шевченка, чи Лесі Українки, чи інших що-найкращих наших письменників, які знають тільки форми на я, хіба ж їх твори переправляти? Ні, — обидві форми живуть у народі, обидві добрі, а коли для водностаїнення продирається в письменство форма більшости наших народніх говорів, то чого тут спинювати цей природній процес?

*

Нарешті, спинимось на декількох новотворах, що повстали що-тільки недавно та пробивають собі шлях у письменство (гарне, чи наукове), спинимось на них із простою метою — зазнайомити з ними наших читачів, які, може, не все мають нагоду стежити за цією справою.

На подобу фрази „робітна днина“, цебто, „днина, коли людина працює“, повстали економічні терміни: *робітний час*, *робітна година*, *робітна сила* (Arbeitszeit, Arbeitsstunde, Arbeitskraft), слова — утворені зовсім у дусі народньої мови й оддають те, що вкладено в їхній зміст; отож, маючи їх, не треба запозичати в Москалів: робочий час, робоча сила й т. д.

На подобу слів із наростком *-иво*, що означають матеріял, утворено недавно на Україні дуже гарне слово „течиво“ (Flüßigkeit), синонім до „рідина“ (все, що рідке)*. З тим самим наростком появилоя

* Є ще слово „тектина“, (утворене на зразок чесь. tekutina), та я вважаю його невлучним.

слово „твориво“ на означення німецького Stoff, щось, із чогось щось творять (цікаво, що в такому розумінні вжила цього слова у своїй „Оргії“ ще 1913. р. Леся Українка, пор.: „З творця ти творивом зробиєся“), — отже „переміна творива“ (Stoffwechsel). Побіч цього слова, почато недавно вживати терміну „речевина“ на Stoff (пор. „Червоний Шлях“ ч. 3). На мій погляд, перше слово більше підходить, аніж друге, хоч і друге утворене як-слід, і воно відповідає змістові. Тут уже самому життю доведеться вирішати справу, котре слово залишити.

Слово „влоговина“, що означає в нас „кітловину“, „видолину“ почато прикладати до Донецького басейну — *Донецька влоговина*, й може бути, що ця назва прийметься й загально.

Замість москалізма „злишок“, почато переходити до народнього слова „зайвина“.

Нове цілком слово виринуло недавно на означення „реферату“, „референта“, а саме: „доповідь“, „доповідач“, замість давнішого, взятого від Москалів: „доклад“, „докладчик“.

Незугарне слово „присутність“ (із московського „присутствие“, отже й „відсутність“ із — „отсутствие“, цебто, *брак*) ще небіжчик Верхратський радив замінити куди кращим словом „приява“, „приявність“; на московське „наличность“ здибається у проф. Кримського слово: „нааявність“ (Нарис із історії української мови, стор. 111), й я думаю, що воно швидко прийметься, бо не знаю, чи можна щось ліпше придумати.

Відомі ще зперед війни слова: *виховник, виховниця, виховничий* що раз більше входять у вжиток, і це справді найліпше утворені слова на московські: воспитатель, воспитательница, воспитательный, нім. Erzieher, Erzieherin, Erziehung-, і, здається, незабаром уже приймуться загально на цілій українській території.*) Ідучи за порадою О. Синявського, треба б уживати й: *руйнівник — руйнівничий*, отже — й *кермівник — кермівничий* (замість польського „керовник“ = kierownik, керовничий = поль. kierowniczy, дарма що в нас побіч „кермувати“, „керманич“, існує

*) Його захвалює й Синявський, див. Порадник, стор. 122.

народне слово „керувати“), *працівник* — *працівничий* (працівничий народ, а не працюючий народ) . . .

Виходячи з того, що слово „*висновок*“ означає в нас нім. *Schluß*, моск. „заклученіє“ (логічне), я ще 1911. р. утворив на означення латинської *praemiss*-и, московської „предпосылки“, слово „*засновок*“ (висновок із таких і таких засновоків); його можна вживати і в математиці, на означення, н. пр., польського „*założenie*“, московського „условіє“.

Таксамо, виходячи з того, що в нас немає слова „понимати“, я вже тоді геть чисто викинув був із ужитку в нашій школі в Чернівцях слав.-рос.-польск. „поняття“, замінивши його словом „*тямка*“, й я замітив, що дехто прийняв і вживає цей термін. Слово це не нове, відоме в літературі, хоч вигляд його в різних авторів ріжний. Свидницький уживає слова „*тяма*“ (пор. у „Люборадських“: хто *бував на лівому березі, той не має тямти про Правобережся* — цитую з пам'яті), Нечуй-Левицький писав „*тямок*“ (утворене з фрази „*без тямку*“ = без розуміння), і цього останнього слова вживає, напр., і С. Єфремов (пор. М. Коцюбинський). Та ще до того є в нас фраза: „*ні аза не тямити*“, „*мені не в тямки*“, є слова: „*тямучість*“ (розумність), „*тямучий*“ (розумючий), *тямовитий* (розумливий) і т. д. Правда, це ріжні синоніми, то ближчі між собою значіннями, то дальші, вони підходять нераз близько (н. пр., у Галичині) до розуміння „пам'яті“, „притомности“, але ж бо і в інших мовах у таких випадках уживають ріжних синонімних слів (пор. нім. *keine Ahnung haben* і *keinen Begriff haben*, польск. *nie ma wyobrażenia* й *nie ma pojęcia* й т. д.), та як термін приймається якесь одне слово, через уживання, через те, що цей, а не инчий одтінок ми надали його значінню. Так воно може статися і з „*тямкою*“, яку я витворив немов *diminutivum* до слова „*тяма*“, слова, під яким я розумію щось ширше, щось наче *Begriffsbereitschaft*. Та ще до того я мав на увазі нашу подільську фразу: „*на тямці*“, фразу, що могла повстати й од слова „*тямок*“, але й від слова „*тямка*“ (таксамо: *мені не в тямки*). Скаже хто, що саме слово „*тямти*“ не значить *begreifen*, *понимати*, у значінні: схоплювати щось. Добре. Але ж хіба *begreifen* уживається тільки в одному цьому значінні? Чи немає в ньому подібних одтінків у нім.

фразеології, як у нас у слові „тямити“? Чи в усіх цих абстрактних висловах не стираються поміж собою різні значіння? Коли ж ми приймемо *тямку* за моск. „понятіє“, то як легко утворювати нам різні, необхідні для нас терміни: *тямковий begrifflich*, *тямковість Begrifflichkeit*, *тямкувати* й т. д. й т. д. Та як-не-як, а з „поняттям“ треба нам покінчити . . .

Із інших термінів, яких ми вживали в нашій школі, я вказав би ще на слово *сутній* (существенный, *wesentlich*), слово, що в нас передають звичайно польським „істотний“ (адже *Wesen* є — „суть?“). Отже, н. пр.: *сутні*, *несутні ознаки уявління*.

Із економічної термінології я вкажу ще на слова „*обрібна й добувальна промисловість*“, слова, що, незалежно від мене, проскакують і в виданнях совітської України (я вжив уперше цих слів, виправляючи статті для „Нової України“ в 1922. р.).

*

На цих кількох прикладах я й закінчу свої уваги. Я гадаю, що вони, може, зроблять своє, а, коли й не приймуться, то хоч приневолять нас задуматися над уживаними нами неукраїнськими, запозиченими або дуже невдало утвореними термінами — і хтось, що ліпше цю справу розуміє, витворить щось краще.

А ціла стаття, може, стане приводом до дискусій. Звичайно, треба тільки, щоб вони були річеві, щоб із них виходило назверх знання справи, об'єктивність, а не, н. пр., охота заявити друком, що, мовляв, і ми теж дещо знаємо, що ми, мовляв, „уже констатували давніше“ це й те, що все, це, мовляв, не наука, а шовінізм (!) і т. д. й т. д. *) Річеві уваги можуть тільки тішити автора, громада на них виграє — а пиндючні вигуки „власть імущих“, проголошування примітивних речей за якісь „істини“, підсування тенденційности, що про неї нікому й не снилося й не сниться, просто смішні й найважніше — лиха не усувають і справі шкодять.

Та воно, зрештою, всяково буває . . .

*) див. „Червоний Шлях“, 4/5, ст. 285—286.

Видавництво „Нова Україна“

випустило досі такі книжки:

1. **Винниченко:** Гріх, драма на 3 дії.
2. **К. Коберський:** Господарське самоврядування (про державу гільдій).
3. **П. Андрієвський:** Сучасні експериментальні досліди на межі між живим і мертвим.
4. **Д. Антонович:** Український театр.
5. **М. Диканько:** Роман, оповідання.
6. **В. Винниченко:** Закон, п'єса на 4 дії.
7. **О. Кобилянська:** Василка, новеля.
8. **В. Винниченко:** Єдиний революційний демократичний фронт.
9. **В. Левинський:** Що таке політика.
10. **Д. Антонович:** Українське мистецтво, конспективний іст. нарис.
11. **Н. Григорієв:** Підстави україн. націон. держ. політики.
12. **М. Сріблянський:** Від III. інтернаціоналу до III. Риму.
13. **К. Угринський:** Комунізм і індивідуалізм у квіток.
14. **Т. Г. Масарик:** Слав'яни по війні.
15. **В. Підмогильний:** Повстанці, нарис.
16. **П. Богацький:** Під баштою зі нової кости, новеля.
17. **В. Винниченко:** Знаменна подія.
18. **Г. Журба:** Метелиця, картини.
19. **Г. Н.:** За ідею, жарт на 1 дію.
20. **Я. Грабів:** Робітничий кооперативний рух у Чехословаччині.

Дальші томики у друку.
